

Праз адукацыю – да грамадзянскай супольнасці

Брашура 7

Выхаванне, свядомасць, хрысціянскія ўплывы

Пад рэдакцыяй
Пшэмыслава Фенрыха, Уладзіміра Хільмановіча

Шчэцін 2002

Zrealizowano przy pomocy finansowej
Kancelarii Prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej

Праект рэалізаваны пры фінансавай падтрымцы
Канцэлярыі Старшыні Рады Міністраў Польшчы

Праект вокладкі: Яраслаў Далецкі
Пераклад тэкстаў польскіх аўтараў: Ганна Паўлоўская
Карэктурa і стыльвае рэдагаванне: Юры Пацюпа, Віктар Сазонаў
© Copyright by Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Szczecinie
© Copyright by Centrum Szkoleniowe Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej w Szczecinie
© Фонд імя Льва Сапегі, Градзенскае абласное аддзяленне

Выдаўцы: Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Szczecinie
Centrum Szkoleniowe Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej
71-332 Szczecin ul. Marii Curie-Skłodowskiej 4
tel. (48-91) 487-59-83, 486-15-69, 486-26-74
fax (48-91) 487-85-22
e-mail: sczfrdl@wsap.szczecin.pl

Грамадскае аб'яднанне „Фонд імя Льва Сапегі”
Градзенскае аддзяленне
тэл.-факс (0152) 44-24-97
e-mail: khilmanovich@tut.by

ISBN: 83-88044-86-9

ПРАДМОВА

Пшэмыслаў Фенрых: У папярэдняй брашуры я сцвярджаў, што дэмакратыя будзе безвыніковай, а можа нават шкоднай, калі галоўным прыярытэтам свайго развіцця не абярэ адукацыйна-выхаваўчую дзейнасць. І так ёсць – грамадствы, народы і дзяржавы, якія гэтага не зразумелі, а хочуць збудаваць у сябе дэмакратычную сістэму ўлады, у выніку атрымваюць хаос і ўладу прыдуркаў. У гэтай брашуры дадам толькі адно: дэмакратыя абярнецца сама супраць сябе, замяніцца сваёй супрацьлегласцю, калі не будзе грунтавацца на аднасэнсоўнай і гуманістычнай сістэме каштоўнасцяў. Для мяне відавочна, што найбольш людская, прыязная чалавеку сістэма вартасцяў вырастае з хрысціянства.

Зразумела, што з гэтага не вынікае тое, што кожнаму, хто гаворыць пра сябе “я хрысціянін”, адразу можна верыць. З гэтага таксама не вынікае, што грамадствы, якія імкнуцца ўладкоўваць сваё жыццё па хрысціянску, не наробяць памылак, часам нават трагічных. Так ужо было і напэўна яшчэ будзе. Але менавіта хрысціянства найвыразней паказала і паказвае вартасць кожнага чалавека, асобы. Менавіта ў Евангеллі можна знайсці цэлую навуку пра вольнасці чалавека, пра яго абавязак справядлівасці, пра тое, што дабро мусіць грунтавацца на праўдзе, нарэшце пра тое, што нічога не удалася зрабіць трывалым без салідарнасці і міласэрнасці, без здольнасці прабачаць.

Менавіта на гэтым палягаюць тэксты двух святароў, айцоў Яцака Салія і Віктара Данілава. Мяркую, будзе карысным, калі беларускія настаўнікі заахвочыцца падтрымаць гэтую фундаментальную для нашай будучыні дыскусію: на якіх духоўных падставах мы хочам будаваць далей беларускую, польскую, еўрапейскую адукацыю? Ад адказу на гэта пытанне залежыць наша будучыня. Невыпадкова, што на гэтых праблемах мы акцэнтуюем увагу менавіта цяпер – працуем над чарговым сшыткам тады, калі набліжаецца Божае нараджэнне, маем надзею, што брашура дойдзе да чытача ўжо пад час святочных урачыстасцяў.

Хацелася б абгрунтаваць з’яўленне ўласнага тэксту ў гэтай брашуры. У многіх размовах з беларускімі сябрамі я чуў, што мы, Палякі, шчаслівыя, бо ў нас існавала салідарнасць сярод людзей, нам удалося збудаваць моцны палітычны рух, які дасягнуў радыкальных зменаў. У тых словах гучала пэўнае шкадаванне, што ў сённяшняй Беларусі такога дасягнуць немажліва – усё паіншаму, іншыя варункі, іншыя ўмовы, людзі. Не ведаю, можа гэта і так. Але працуючы над сваімі ўспамінамі, я хацеў паказаць, што польская салідарнасць не звалілася з неба, яна была збудавана мазольнай працай многіх асяродкаў. Да іх належалі і асяродкі каталіцкай інтэлігенцыі. Нашы дробныя мясцовыя справы ўрэшце прывялі да вялікіх зменаў. Беларускія настаўнікі – гэта сапраўдная інтэлігенцыя – ведаю асабіста многіх. Веру ў тое, што здавалася б з малазначных спраў гэтага асяродку, вырасце значная цудоўная справа. Абы не спыняць працы, абы трываць, абы ўлучацца ў карысныя працэсы.

Уладзімір Хільмановіч: Усе дарогі вядуць да Рыма, але па кожнай можна праехаць міма – пісаў знакаміты польскі афарыст Станіслаў Ежы Лец. Дарога да Храма для кожнага выбрукавана ўласнымі памылкамі. Шлях навяртання на дэмакратыю і ўладкавання сваёй вольнай заможнай дзяржавы цяжкі і пакрыжаны. Збудаваць незалежную краіну, у якой шанавалася б асоба кожнага чалавека, як задумы Створцы, – справа не аднаго пакалення. Шмат у гэтым працэсе залежыць ад грамадзянскай адукацыі. Калі яна грунтуецца толькі на сучасных тэхналогіях, дасягнуць поспеху будзе папросту немагчыма. Матэрыялістычнае выхаванне прадукуе выключна прагматычных людзей. Чакаць ад іх самаахвярнай працы на карысць іншых людзей, усяе грамадзянскай супольнасці – марная рэч. Матэрыяліст жыве сённяшнім днём і толькі ўласнымі патрэбамі. Такія паняткі, як гонар, патрыятызм, абавязак перад Бацькаўшчынай для яго пусты гук. Савецкая сістэма адукацыі навучала чалавека абстрактна любіць усіх агулам, не звяртаючы ўвагу на бліжняга, змушала служыць дзяржаве-монстру, а не Богу. Сіла веры падмянялася верай у ўласныя сілы Што з гэтага выйшла – ведама з гісторыі.

Польшча паказальна хутка перайшла ад таталітарнай сістэмы да дэмакратыі. Тут патрэбна згадаць ролю асобы ў грамадстве. Выбітная постаць папы Яна Паўла II згуртавала польскую нацыю, абудзіла нацыянальны гонар, паклікала дзеіць стваральна для сваёй краіны.

Цікава, што на старонках гэтай брашуры сустрэліся два ведамыя тэалагі - дамініканец айцец Яцэк Салій з Польшчы і дэкан Грэцка-каталіцкай царквы Беларусі айцец Віктар Данілаў. Яны былі калісі знаёмыя, але ўжо багата часу не спатыкаліся. Абодва ў часы камуністычнай таталітарнай сістэмы займаліся душпастарскай дзейнасцю, рушліва шчыруюць на ніве хрысціянства і зараз. Упэўнены, што чытачу будзе вельмі цікава пазнаёміцца з поглядамі гэтых асобаў на выхавальнае значанне хрысціянства.

Культуролаг Янка Трацяк з Гарадзенскага ўніверсітэту акцэнтуюе ўвагу на тым, што адным з кутніх камянёў пабудовы грамадзянскай супольнасці ёсць нацыянальная свядомасць. Спадар Трацяк аналізуе тыя стэрэатыпныя рысы, якія дасталіся беларусам у спадчыну ад каланіяльных часоў. “Ветэран” польскай “Салідарнасці” Пшэмыслаў Фенрых рэтраспектыўна дзеліцца сваімі ўспамінамі. Багаты досвед грамадска-палітычнай дзейнасці аўтара будзе дарэчным для беларускага чытача.

Гэтай брашурай завяршаецца серыя кніжак “Праз адукацыю да грамадзянскай супольнасці”. Спадзяемся, што наша супольная праца з Шчэцінскім Фондам развіцця мясцовай дэмакратыі сталася плённай і зрабіла адукацыйны ўнёсак у справу Беларускага Адраджэння.

ТРЫ АНТРАПАЛОГІІ – ТРЫ ПЕДАГОГІКІ

Пачну з банальнае заўвагі: выхаванне – гэткая важная рэч, што дзіцяці, без яго наканаваная смерць. “Чалавек павінен быць выхаваным, каб ён мог быць чалавекам. (...) Параўнальна з усімі відамі жывёлаў, інстынктыўная спадчына чалавека непараўнальна малая: ён не ведае амаль нічога і амаль нічога не ўмее. Калі яго не навучыш, ён не ведае, прыкладам, што яму есці. Калі малое дзіця, ці нават дарослая асоба заблукаюць у лесе, яны не ўмеюць пазнаць, што можна з’есці, а што – не; не ведаюць, як паляваць ці дзе ў зямлі шукаць ежы. Дзіця не ведае і само не дасць рады навучыцца ні знаходзіць ежу, ні гатаваць яе, ні бараніцца, ні нават хадзіць, яно патрабуе наяўнасці і навучання ад іншых дарослых асобаў, каб здабыць гэтыя элементарныя веды і ўменні”¹.

Можна сказаць так: кожны чалавек атрымвае нейкае выхаванне, сэнс у тым, што чалавека можна выхоўваць добра або блага. Таму вялікую значнасць маюць нашыя пагляды на выхаванне, а апошнія ў значнай ступені залежаць ад нашага разумення канцэпцыі чалавека.

Жывучы ў хрысціянскай цывілізацыі, мы часта не ўсведамляем сабе, што толькі дзякуючы Аб’явенню ад Бога мы дазналі праўду пра чалавека і яго годнасць. Сёння да гэтай праўды далучаюцца таксама (і дзякуй Богу) розныя свецкія ідэалогіі. Аднак варта помніць, што існавалі – і яшчэ існуюць – цэлыя цывілізацыі, у якіх чалавек не разумеецца надта высока. Гэта добра відаць з усялякіх міфаў пра паходжанне чалавека. Усе яны без вынятку – сведчанне вельмі нізкага ўспрыняцця чалавекам сябе самога.

ХТО ТАКІ ЧАЛAVEК ПАВОДЛЕ МІФАЎ

Паводле шумерскага міфу стварыць чалавека прымусілі бога Энкі малодшыя багі, стомленыя цяжкай працай, якую яны мусілі рабіць на зямлі. Зрэшты, выявілася, што з сямі першых людзей, якім ад пачатку было наканавана жыць у пакутах і цяжкіх выпрабаваннях, шэсць былі “бракованыя”, так што ад самага пачатку людзям выпала доля – не пазайздросціш.

У вавілонскай жа паэме “Энума Эліш” гаворыцца пра тое, што на чалавека ўжо ў момант стварэння ўсклалі грэх, здзейснены ў боскім свеце. “Сярод багоў з’явілася віна”, – інтэрпрэтуе гэты міф ведамы сучасны бібліст. – “Былі забітыя Апсу і Муму, і такім парадкам у свеце з’явілася смерць. Кінгу, паводле міфаў, бунтаўнікоў, схоплены. Сход багоў прысуджае яго паслужыць таму, каб

¹ Juan Luis Lorda, *Moralność – sztuka życia*, Warszawa-Ząbki 1999 s.18n.

прыбраць зло з сферы багоў. З гэтай мэтай яго забіваюць, і з яго крыві ствараецца людзтва. Такім спосабам у экзістэнцыі чалавека, смяротнай і падлеглай усяму злomu, замыкаецца і ўвекавечваецца віна, узнікляя ў сферы багоў”².

Грэцкіх міфаў пра паходжанне чалавека дайшло да нас значна больш. Першага чалавека зляпіў з гліны і вады Праметэй, а значыць - бог другога парадку, у кожным разе, не галоўны. Іншы ж ведамы міф, пра Дэўкаліёна і Піру, апавядае, што людзтва, знішчанае патопам, адрадзілася з камянёў, якія тыя кідалі за сябе: “Камяні, што муж кідаў”, – цытую *Метамарфозы* Авідыя, а значыць крыніцу досыць познюю, створаную на мяжы дахрысціянскай і хрысціянскай эраў – “набывалі мужчынскую постаць, а з-пад жаночай рукі, жанчыны зноў адраджаліся. Вось чаму цвёрды мы род, і ведаем працы цяжкія. Довад даем мы сабой, якія ёсць нашы пачаткі.”

Апрача таго Авідый перадае два міфы пра людзей, якія выраслі з пасеяных у зямлю зубоў забітага цмока. Працавіты ж народ Мірмідонцаў узнік з мурашоў: “Целы ты бачыў. Звычаі ж, тыя самыя, сёння ў іх засталіся: сціпласць, цяжкія працы, здольныя добры збіраць, здольныя іх і захоўваць”.

Варта можа яшчэ ўгадаць пазнейшы арфічны міф пра стварэнне чалавека з попелу, які застаўся ад боскага Дыяніса і злых Тытанаў: “Дыяніс у дзяцінстве быў забіты страшнымі і вераломнымі Тытанамі, якія пазней зварылі і з’елі цела бога. Зеўс пакараў іх маланкай, а з попелу стварыў людзей. Таму людзі маюць удзел у благой натуре тытанаў і добрай натуре боскай”³.

Гаворачы пра індыйскія міфы аб паходжанні чалавека, перш-наперш заўважаем пантэізм – рысу, што прасякае ўсе міфы скрозь. Міф пра Праджапаці, які адзін існаваў на пачатку, тлумачыць з’яўленне свету, а значыць = і з’яўленне чалавека, як вынік самаахвяравання гэтага бога. З цела Праджапаці, якое раскладалася, паўстала ўсё існае: у тым ліку і зямля, а на зямлі і чалавек. Але гэта была хутчэй дэградацыя існавання, чым станаўчая з’ява, бо запраўднае існаванне бога пераўтварылася ў быццё як бы ўяўнае, характэрнае для стану майі. Таму першасным заданнем усяго, што нарадзілася з цела Праджапаці, а ў кожным разе – асноўным заданнем чалавека ёсць імкненне вярнуцца ў тое боскае праадзінства⁴.

Найведамейшы, мабыць, індыйскі міф пра паходжанне чалавека таксама прыпісвае яму паходжанне ад бога, але зноў жа ў выніку чарговых дэградацыяў. Нашым прародцам быў малодшы і няўдалы брат бога Індры – Вісват. Ён нарадзіўся без ног і рук, незвычайна тоўстым, таму старэйшыя

² Norbert Lohfink, *Opowiadanie o grzechu pierworodnym*, w: tenże, *Pieśń chwały*, tłum. Jan Doktor, Warszawa 1982 s.58.

³ Paul Ricoeur, *Symbolika zła*, tłum. Stanisław Cichowicz i Maria Ochab, Warszawa 1986 s.266.

⁴ Raymond Panikkar, *La faute originante ou l’immolation créatrice: le mythe de Prajâpati*, w: *Le mythe de la peine*, red. Enrico Castelli, Paris 1967 s.70-88.

браты надумалі яго перарабіць, і такім спосабам Вівасват стаў першым чалавекам.

Другая дэградацыя, паводле якой з’явіліся людзі, адбылася праз жонку Вівасвата, Саранью. Яна не хацела быць разам з гэтым небаракам, таму пасля нараджэння блізнятаў зрабіла свайго дваініка і падсунула “копію” мужу. Вівасват не заўважыў падмены і ад гэтай фальшывай Саранью нарадзіўся Ману, першы чалавек у поўным значанні гэтага слова (бо сам Вівасват урэшце здабыў статус бога).

Ману ажаніўся – яшчэ адна дэградацыя боскага ў бок чалавечага – з дзесяццю дочкамі Вірыні (vel Ратры, vel Дакшы), або Ночы. І менавіта такім спосабам засялілася зямля.

Параўнайма ўсе гэтыя міфы з біблійным аповядам пра стварэнне чалавека. Першае, Біблія, адрознена ад розных міфалогіяў, якія ўлучаюць шмат не злучальных паміж сабой міфаў пра паходжанне чалавека, перадае толькі адзін аповяд пра тое, якім спосабам чалавек апынуўся на зямлі. Ведама, гэты аповяд падаецца ў двух рэдакцыях: малодшай, святарскай (Быц. 1:26-31) і старэйшай, ягвістычнай (Быц. 2:4-24), але няма сумневу, што абодва апісанні датычаць той самай падзеі.

Усведамленне, што мы ўсе маем адзін генеалагічны карань, нават адну агульную пару прабацькоў, істотна дапамагло нам зразумець тое, што людзтва – гэта адна сям’я. Карл Ясперс, які, як ведама, стрымана ставіўся да хрысціянства, бачыў крыніцы гэтай універсальнай тэндэнцыі яшчэ глыбей – у біблійным монатэізме. На яго думку, толькі вера ў адзінага і асабовага Бога, трансэндэнтнага Створцу свету, дала людзям мажлівасць успрымаць гэты свет як адзінае цэлае, як *universum* перад абліччам свайго Створцы. Вера ў Бога, Створцу і Бацьку ўсіх людзей, спрыяла таксама сфармаванню самога панятку чалавецтва як адзінага цэлага⁵.

Другое, толькі Божае Аб’явенне кажа пра тое, дзей чалавек быў створаны самім Богам і што асноўнай прычынай гэтага была любасць Бога. У політэістычных рэлігіях чалавек не можа нават думаць пра тое, каб прыпісаць сваё існаванне аж найвышэйшаму богу. (Я пішу “найвышэйшы бог” з малой літары, бо паводле міфаў ён сам нарадзіўся некалі з першаснага хаосу, і ён, пэўна, ёсць толькі адной з моцаў гэтага свету, а таму было б блюзнэрствам бачыць у ім Запраўднага Бога).

Толькі пры адной умове політэісты адважваюцца тлумачыць пачатак людзей воляй найвышэйшага бога: калі ў міфе выразна кажацца пра тое, што той бог зрабіў чалавека нечым накшталт метафізічнага сметніка. Такім спосабам, у вавілонскім міфе Мардук стварае чалавека, каб змясціць у ім праклятую кроў бунтарнага бога Кінгу. У арфічным міфе Зеўс, сваім парадкам, стварае чалавека з рэшткаў Дыёніса і з рэшткаў злых Тытанаў. А аўстралійскі

⁵ Karl Jaspers, *Rozum i egzystencja. Nietzsche a chrześcijaństwo*, tłum. Czesława Piecuch, Warszawa 1991 s.208-238.

бог Байямэ стварае чалавека з сваіх адкідаў. Як бачым, політэісты не думалі ні пра сябе ні наагул пра чалавека надта высока.

Пра любасць Бога як асноўную крыніцу з'яўлення чалавека не могуць казаць і пантэістычныя міфы. У пантэістычнай карціне свету адзінай прычынай узнікнення рэчаў і людзей можа быць толькі распад боскага праадзінства. Таму нават само з'яўленне на свет чалавека гэтыя міфы не выяўляюць як нешто добрае, толькі як вынік дэградацыі божага пачатку. Адно на падставе біблейнай веры ў трансцэндэнтнага Створцу неба і зямлі сталася мажлівым пазнанне той праўды, дзей мы існуем толькі праз асаблівую любасць Бога.

І ўрэшце, трэцяе, нідзе па-за Божым Аб'явеннем мы не знойдзем праўды, што чалавек быў створаны адназначна і напоўніцу добрым, больш таго, што ён быў створаны на вобраз і падобнасць самога Бога (Быц. 1:26 і далей), а грэх і іншае зло з'явіліся пазней з нашай уласнай віны (хоць і не без уплыву граху, які меў месца ў свеце духовых стварэнняў).

Міфам пачатку чужая нават сама ідэя першароднага граху, таксама як мы не знойдзем у іх нават самой ідэі стварэння. Сусвет і людзі або нараджаюцца з нейкага бога (пантэістычныя міфы), або, часцей, ствараюцца з першаснага хаасу, які часта ўяўляецца як жудасная знішчальная пачвара, пераможаная ў касмалагічным змаганні боскім дэміургам (політэістычныя міфы).

І пантэістычныя, і політэістычныя міфы ствараюць вельмі песімістычны вобраз чалавека: у чалавеку ёсць шмат зла, і не таму, што мы самыя прыцягнулі на сябе гэтае зло, а таму, што такімі нас стварылі. У пантэістычных міфах само з'яўленне на свет чалавека (і не толькі чалавека) сведчыць пра дэградацыю боства. А ў міфах політэістычных, чалавек або “сметнік” для зла, якое мела месца ў боскім свеце, або ахвяра недапрацоўвання сваіх боскіх створцаў⁶, або, урэшце, носіць у сабе частку таго першаснага хаасу, з якім з цяжкасцю змог суладать боскі дэміорг⁷.

Міфічная сведамасць адзінадушна (незалежна ад культурнага асяроддзя, у якім яна з'явілася) згаджаецца што да наступнага выказвання: чалавек глыбока і ад самага пачатку пазначаны злом. З гледзішча Божага Аб'явення такое

⁶ Як у ўзгаданым вышэй шумерскім міфе пра стварэнне першых сямі людзей. Пар. таксама сведчанне св. Ірэнэя канца II ст. н.р.х пра ўяўленні пра паходжанне чалавека ў гнастычнай сістэме Сатурніна: “Свет і ўсё, што ў ім, стварылі нейкія семь анёлаў. Чалавека таксама стварылі анёлы. Зверху ад найвышэйшай моцы з'явіўся нейкі светлы вобраз, але, калі яны не маглі яго ўтрымаць, бо ён адразу вяртаўся ўгору, яны падтрымлівалі сябе словамі: <Створым чалавека па вобразу і падабенству>. Калі ён быў створаны, гэтая чалавечая істота не магла выпраставацца, бо анёлы былі няўмелья, але поўзала па зямлі як чарвяк. Тады вышэйшая моц, па падабенству якой чалавек быў створаны, злітаваўшыся, паслала зверху агеньчык жыцця, які выпраставаў чалавека, даў яму органы і жыццё. Пасля смерці гэты агеньчык вяртаецца да таго, з чаго ўзнік, а іншыя элементы распадаюцца” (św. Ireneusz, *Adversus haereses*, 1,24,1).

⁷ У крайніх разуменнях гэта адлюстроўваецца ў міфе пра паходжанне першых людзей з зубоў забітага цмока. Пар. таксама міф індыйскіх навахаў і апачаў пра багіню Ахсануглі, якая “зляпіла першых людзей з мукі і марской вады”; варта памятаць, што мора – гэта найчасцейшы, акрамя цмока, сімвал першаснага хааса. Пар. акрамя таго кітайскі міф пра стварэнне (што праўда, рознае для бедных і багатых) першых людзей з балота.

адзінства міфаў можна патлумачыць так: міфы надзвычай трапна адлюстроўваюць запраўдныя слабасці нашага чалавечага кону, і ў розных тлумачэннях вытокаў гэтых слабасцяў міфы праяўляюць характэрнае для грэшнікаў пачуццё сваёй невінаватасці, на якое з псіхалагічнай дакладнасцю звяртае ўвагу і біблейнае апісанне паводзінаў першых грэшнікаў (Быц. 3:12-13).

Карацей кажучы, нават тое, якім спосабам старая міфічная сведамасць апісвае чалавечую ўцягнутасць у зло, сведчыць пра тое як доўга і глыбока мы з гэтым злом звязаныя. Нам было прасцей забыцца пра нашу чалавечую неверагодна высокую годнасць стварэнняў, прызначаных на сяброўства з самым Богам, чым адрачыся ад фальшывай перакананасці ў нашай невінаватасці, чым адважыцца на прызнанне нашай уласнай віны за зло, у якое мы паглыбленыя.

Шматлікія міфы пра пачаткі чалавека, якія па-рознаму, але згодна сцвярджаюць факт нашай паглыбленасці ў зло і нашу адмову ўзяць за яго адказнасць, схіляюць да высновы, што праўду пра першасную годнасць чалавека і пазнейшы першародны ўпадак мы маглі ўспомніць сабе толькі дзякуючы Божаю Аб'явенню. Бо грэшнікі самыя не здольныя любіць Бога, але здольныя, аж занадта, перакідваць з сябе адказнасць за зло, за якое яны насамрэч адказныя.

Звернем увагу, што пазахрысціянскія канцэпцыі чалавека, якія з'яўляліся ў Еўропе новага часу сведчаць пра тое, наколькі вялікі сум па старых паганскіх уяўленнях, быццам чалавек, насамрэч, нічога не варты. Чалавек – гэта толькі высокаарганізаваная машына (Ламетры), гэта мізэрны момант у развіцці абсалютнага духу (Гегель), гэта адзін з тысячаў відаў царства жывёлаў (Геккель).

Пагардлівай да чалавека была таксама марксісцкая антрапалогія. Думка і сведамасць, – сцвярджалі марксісты, – гэта толькі спосаб існавання матэрыі, а значыць – чалавечая сведамасць не мае самаіснасці і няўхільна згасае ў момант смерці. Што праўда, у Савецкім Саюзе марксісты любілі паўтараць словы Максіма Горкага, што “чалавек – гэта гучыць горда”, але не толькі іх паводзіны прарэчылі таму, словы гэтыя не згаджаліся з іх матэрыялістычнай тэорыяй. Можна скласціся ўражанне, што пры дапамозе ўзнёслых слоў Горкага спрабавалі схаваць, колькі грэблівасці да чалавека выцякала з самых пастулатаў марксізму.

І сфармаваны ў XX стагоддзі пазахрысціянскія адказы на пытанне, кім ёсць чалавек, гучаць вельмі песімістычна. Чалавек – гэта толькі “шэраг пачынанняў” (Сартр); наша асоба – гэта толькі мноства роляў, якія мы выконваем у дачыненнях з іншымі (Гары Сьюліван), гэта сетка без цэнтру, якой кіруе выпадак (Рычард Ротры? Рорці?). Гэтыя і падобныя да іх тэорыі, у якіх адлюстроўваецца дэградацыя панятку чалавек, даводзяць, у якую небяспеку мы можам трапіць, калі толькі адыдем ад Бога.

ТРЫ ПЕДАГОГІКІ

Хто ёсць чалавек, якога нам трэбы выхаваць? Канцэпцыя выхавання вельмі істотна залежыць ад таго, як мы адкажам на гэтае пытанне. У еўрапейскай цывілізацыі, на шчасце, нават там, дзе страцілі хрысціянскую веру ў Бога, пра чалавека кажацца прынамсі тое, што гэта нехта абсалютна вылучны з усіх істотаў зямлі, нехта, надзелены асаблівай годнасцю і асаблівымі правамі.

Дзякуючы Божаю Аб'явенню мы ведаем пра чалавека значна больш: чалавек – гэта спакмень асаблівай Божай любасці, пакліканы да існавання з Божай любасці, прызначаны быць сябрам Самога Бога. Чалавек – гэта адзінае стварэнне на гэтай зямлі, створанае на вобраз і падобнасць Божую, адзінае, сэнс існавання якога перасягае час і прастору, адзінае, пакліканае да вечнага жыцця.

Варта ўсведаміць сабе, што толькі ў хрысціянскай цывілізацыі была сфармаваная сведамасць, дзей чалавек – гэта асоба, г. зн. нехта адзіны, непаўторны, больш таго, здольны любіць самога Бога. Адсюль выцякаюць вельмі важныя наступнасці для педагагічнай тэорыі і практыкі.

Спяраша, аднак, варта ўсведаміць сабе тры асноўныя кірункі выхаваўчай думкі і практыкі, якія сфармаваліся ў нашай Еўропе. Першы кірунак я назваў бы **педагагічнай інжынерыйй**. Гэтая педагагіка наагул нічога не кажа пра тое, што дзіця ёсць асобай. Дзіця ўспрымаецца як спакмень апрацоўвання, у скрайнім разе нават як спакмень вонкавага апрацоўвання. Прыкладам гэтага (аднак не ў краінах нашай цывілізацыі) можа служыць забінтоўванне ступоў малым кітайкам або фармаванне стогападобнай галавы ў некаторых плямёнаў амерыканскіх індзейцаў. Педагагічная інжынерыя – характэрная рыса кожнага таталітарнага выхавання (ідэалагічнае апрацоўванне і дрэсоўля ў Гітлер'юнгендзе або ў савецкіх піянерах).

Другі кірунак, які ўзнік толькі колькі пакаленняў таму, можна назваць **выхаваўчай уседазволенасцю (пермісівізмам)**. Тут, праўда, ёсць разуменне, што чалавек – непаўторная асоба, але адначасна ён праціўляецца супольнасцям, да якіх належыць. Г. Стэнлі Хол, тэрэтык бясстрэсавага выхавання, успрымае чалавека сіцсла матэрыялістычна. З той прычыны, што Стэнлі Хол рэдукуе духовае да целавага, можна сказаць, што духовы антагенез – гэта, у прынцыпе, паўтор філагенэзу⁸, таму не трэба выхоўваць дзяцей, трэба толькі дазволіць ім, каб яны самыя перайшлі ад стану дзікасці да стану цывілізацыі. Вось чаму пермісіўны педагог вызнае догму, нібыта маральнае права рэпрэсіўнае паводле сваёй натуре, таму трэба яго абмежаваць да мінімуму.

⁸ Антагенэз – асабовае развіццё; філагенэз – развіццё, якое ў працэсе эвалюцыі прывяло да з'яўлення віду.

У якасці адступу варта прыгадаць, што пра пермісіўнае выхаванне думаў і кароль Мацюсь⁹. Перад тым як апынуцца на бязлюдным востраве кароль Мацюсь думаў, дзей не такая ўжо гэта і важная рэч – выхоўваць дзяцей. На бязлюдным востраве ён радыкальна перамяніў свае пагляды. “Некалі я думаў,” – звяртаецца ён да сумнага караля, – “што дзеці – добрыя, толькі нешчаслівыя”. Цяпер аднак я бачу, што яны “благія, несправядлівыя, злосныя, хлуслівыя. Калі нейкае дзіця заікаецца, або крыху касавочыць, або рудое, або кульгае, або мае крывыя плечы, або зробіць у порткі, яму адразу дапякаюць(...). Калі яму 10 гадоў, ён насміхаецца з 8-гадовага, калі 12 – не хоча гуляць з дзесяцігодкам”.

Кароль Мацюсь, ведама, казаў тое ў хвіліны дэпрэсіі. І, можа, перабольшыў у гэтым сваім песімізме. Аднак мне падаецца, Януш Корчак досыць зразумела звярнуў увагу на тое, пра што мы на мове рэлігіі кажам, дзей мы ўсе нарадзіліся ў першародным граху. Асноўная ж абмыла педагогікі ўсёдазволу ў тым, што яна не звяртае на гэта ўвагі.

Трэцяму кірунку, **персаналістычнай педагогіцы**, мы прысвецім рэшту гэтага артыкулу. Спяраша аднак паспрабую паказаць, што ўсе тры педагогікі выцякаюць з абсалютна розных адказаў на пытанне: хто такі чалавек і якое яго месца ў грамадствах, да якіх належыць.

Педагагічная інжэнерыя выцякае з калектывісцкага бачання чалавека, з пераканання, што ўвесь сэнс чалавечага жыцця – гэта быць сябрам сваёй грамадскасці. Таму заданне выхавання – падрыхтаваць дзіцяці да таго, каб яно ў будучыні выконвала функцыі і заданні, якія чакае ад яго грамадскасць або кіраўнік, або даміноўная ідэалогія. Менавіта таму выхаванне пераўтвараецца тут у бесцэрэмоннае апрацоўванне маладога чалавека.

Калектывізм, здаецца, ёсць першаснай мадэллю пабудовы дачыненняў паміж супольнасцю і асобным чалавекам. Аднак не так даўно ў Еўропе з’явіліся таксама выпадкі другаснага калектывізму, і яны набылі страшэнны выгляд. Зразумела, што я маю на ўвазе камунізм і гітлерызм. Нагадаю, як трапана звярнуў увагу на асноўную абмылу соцкалектывізму папа Леон XIII, калі ў энцыкліцы *Rerum novarum* – а варта помніць, што гэта было за 26 гадоў да Кастрычніцкай рэвалюцыі, у 1891 годзе – ён крычаў, што калектывізм нішчыць прыроду чалавека, бо ставіць дзяржаву вышэй за чалавека, а мусіць быць наадварт: гэта дзяржава ёсць для чалавека.

Сённяя ў еўрапейскай ментальнасці пераважае індывідуалізм, педагогічным адлюстраваннем якога ёсць выхаваўчая ўсёдазволенасць. Што было крыніцай сённяшняга індывідуалізму? Спачатку нагадаю, што індывідуалізм – гэта адваротная калектывізму пастава, бо ён ставіць чалавека над супольнасцю і дзяржавай. Крыніцай жа сучаснага індывідуалізму ёсць ідэя грамадскай

⁹ Кароль Мацюсь – герой папулярных у Польшчы кніжак для дзяцей, напісаных Янушам Корчакам (1878-1942), выхавальнікам, які сваё педагогічнае пакліканне прыпячатаваў мучаніцкай смерцю, па ўласнай волі паехаўшы з жыдоўскімі дзецьмі, вывезенымі гітлераўцамі ў лагер смерці.

дамовы, сфармуляваная ў XVII стагоддзі Томам Гобсам, але тут я выяўлю яе ў крыху папулярнай версіі Жана Жака Руссо.

Пачаткам грамадскай дамовы было тое, што людзі, пераканаўшыся, дзей упаасобку яны слабыя, пастанавілі стварыць супольнасць. Чалавечая супольнасць, на думку гэтай тэорыі, не ёсць нешта натуральнае, а ёсць вынікам грамадскай дамовы. Ствараючы супольнасць, людзі дамовіліся, каб частку сваіх свабодаў і іншых правоў аддаць супольнасці, наўзамен яны павінны былі атрымаць ад супольнасці бяспеку.

Чаму тэорыя грамадскай дамовы прывяла да індывідуалізму? Бо насуперак праўдзе пра чалавечую прыроду, яна праціўляе асобнага чалавека супольнасцям, да якіх ён належыць або ў стварэнні якіх бярэ ўдзел. На думку гэтай тэорыі супольнасць заўсёды абкрадае сваіх сяброў у некаторых правах. Можна не заўсёды справядліва абкрадае, падказвае нам гэтая тэорыя, таму трэба імкнуцца вярнуць хоць частку нашых правоў, старацца вырваць у грамадства як мага больш нашых свабодаў і правоў. Пэўна, такая пастава павінна прыводзіць да карозіі самой ідэі супольнага добра.

Існасць зла індывідуалізму геніяльна выяўляе ведамы жыдоўскі анекдот пра тое, як адна супольнасць надумала ахвяраваць свайму рабіну бочку віна. Кожны мусіў прынесці па бутэльцы віна і ўліць у бочку. І нехта падумаў: “Калі я ўлью бутэльку вады, нічога ж не станеца. Віно і так будзе віном, а я прыдбаю бутэльку віна”. Як падумаў, так і зрабіў. Ідзе ўрачыстасць, прамовы, падарунак. Падчас дэгустацыі аказваецца, што ў бочцы чыстая вада. Бо так падумаў кожны.

Існасць індывідуалісцкай памылкі палягае менавіта ў тым: страчваецца разуменне супольнага добра. Чалавеку падаецца, што яму можна мінімальна рупіцца пра супольнасць і яе патрэбы. Звярнеце ўвагу, як часта мы самыя, як настаўнікі або як бацькі, прышчапляем дзецям індывідуалісцкую памылку. Прыкладам, калі гаворым з імі пра будучую прафесію, кажам ў асноўным пра тое, каб ты нешта значыў, добра зарабляў, каб твая праца не была зацяжкай. Я не кажу, што гэта не важна. Але ў размове пра будучую прафесію варта таксама падказваць дзіцяці, што наша прафесійная праца павінна неяк служыць грамадству, што выбіраючы прафесію варта падумаць пра тое, каб прыносіць дабро іншым.

Трэці спосаб, уласцівы хрысціянству, – гэта персаналізм. З індывідуалізмам яго лучыць тое, што ён працівіцца рэдукаванню чалавека да яго грамадскай ролі. А адрознівае яго ад індывідуалізму вера ў мажлівасць гармоніі паміж інтарэсамі супольнасці і яе асобных сябраў. Прыхільнікі персаналізму вераць, што калі гэты свет Божы, то трэба такім спосабам дбаць пра ўласнае дабро, каб гэта адначасна служыла грамадству, і адначасна так рупіцца пра супольнае дабро, каб гэта было маім асабістым шляхам у жыцці.

Персаналістычны спосаб мажлівы толькі пры ўмове, што галоўным вымярэннем нашай чалавечнасці ёсць любасць. Калі гэта няпраўда, або калі мы ў гэта не паверым, персаналістычны спосаб будзе толькі ідэалістычным летуценнем, якое варта выкінуць на сметнік.

ПЕРСАНАЛІСТЫЧНАЕ ВЫХАВАННЕ

Пачнем з успамінаання асноўнай “догмы” персаналістычнай педагогікі: школа, хоць і мае вялікую значнасць у выхаванні, не ёсць аднак галоўнай. У выхаванні галоўная – сям’я. З тае прычыны, што персаналізм не любіць “або-або”, а вельмі любіць “і-і”, персаналістычная педагогіка моцна падкрэслівае мажлівасць і мусовасць супрацы школы з сям’ёй у выхаванні дзіцяці.

Чаму першае месца ў выхаванні дзіцяці належыць бацьком? Звернем увагу на Божы план для чалавека. Гэта невыпадкова Бог у Сваіх творчых ідэях паставіў, каб людзі нараджаліся ад любасці сваіх бацькоў. Створцы рупіць, каб чалавек нарадзіўся і выхоўваўся ў той самой любасці сваіх бацькоў, дзякуючы якой ён пачаў існаваць. Ведама, трэба помніць пра тое, што мы грэшнікі. Можна нават некаторыя з нас прыйшлі на гэты свет не ад запраўднай любасці бацькоў. Але я цяпер кажу не пра тое, як часамі здараецца, а як мусіць быць.

Разгледзім гэта на фоне памылкі, якая досыць часта здараецца ў нашай любасці да дзіцяці. Часамі здараецца, што, калі ў сям’і нараджаецца немаўлё, асабліва першае, суджанцы ўпадаюць у захапленне і ўсю сваю любасць выліваюць на дзіцё, а іх дачыненні пачыняюць “блякнуць”. Ёсць нейкая фальш у такой любасці бацькоў, якая аддаляе іх ад сябе. Трэба заўсёды нагадваць, што ў сям’і першым чалавекам, якога трэба любіць, ёсць не дзіця, а суджанец. Я не кажу пра тое, каб памяншаць любасць да дзіцяці; ідзе пра тое, каб яе “рабіць больш праўдзівай”. Дзіця павінна быць любімае ўнутры той любасці, якая была раней за яго, г.зн. у любасці бацькоў, а ўрэшце – у любасці Бога. Толькі тады не будзе нам пагражаць пастава ўласніцкага стаўлення да дзіцяці.

Толькі пры такіх дачыненнях паміж каханнем і бацькоўскай любасцю дзеці будуць як плёнам, так і цэментам кахання сваіх бацькоў. Калі б мы гэта больш разумелі і так жылі, не было б такога крызісу сям’і як цяпер. Значна радзей з’яўлялася б спакуса разводу або абарту, а калі б яна і з’явілася, парам нашмат прасцей было б яе пераадольваць. І значна больш было б згоды ў нашых сем’ях, і значна больш дзяцей было б у нашых сем’ях шчаслівымі.

Якія, пры першасці сям’і, выхаваўчыя заданні школы? Школа павінна дапамагаць бацьком у выхаванні дзіцяці і толькі тады, калі бацькі занедабаюць свае выхаваўчыя абавязкі, замяняць іх. Тут я зраблю невялічкі адступ, каб упомніць геніяльную інтуіцыю грэкаў, выражаную ў этымалогіі слова “школа”. Па грэцку *schole* (на лац. *otium*) значыць “адпачынак”, аднак не фізічны адпачынак, адпачынак у сэнсе *anapausis*, у сэнсе “я напрацаваўся, таму мушу адпачыць”. Словам *schole* грэкі апісвалі духовы адпачынак, сярод узаемна зычлівых людзей, супольнае шуканне праўды, дзеліцца ёй і радуешся, знайшоўшы яе. *Schole* – гэта таксама адпачынак у радасці ад узаемнай блізкасці, гэта задаволенасць ад паглыблення нашых узаемных повязяў. Як бачым, старажытныя грэкі добра адчулі, у чым сэнс выхавання.

Ці не памяншаем мы значання школы, падкрэсліваючы першаснасць у выхаванні сям'і. Тут адбываецца сітуацыя падобная да таго, што дзіця не дыскрымінуецца, калі яго маці любіць найперш свайго мужыка, яго бацьку. Толькі такім спосабам будзеца запраўдная любасць да дзіцяці, яго запраўды любяць, бо яно знаходзіцца ўнутры запраўднай любасці суджанцаў. Таксама і школа не траціць сваёй значнасці праз тое, што мы падкрэсліваем першае значанне сям'і. Наадварот, значнасць і годнасць школы будуць насамрэч падкрэсленыя толькі тады, калі першае месца ў выхаванні аддасца сям'і. Ясная рэч, мы кажам цяпер пра сем'і здаровыя, бо пра развязванне праблемаў паталагічных сем'яў трэба гаварыць асобна.

Якія заданні школы? Школа павінна працягваць, дапаўняць, а калі трэба таксама і замяняць сям'ю. Працягваць тое добрае, што дзіця атрымоўвае ў сям'і; дапаўняць тое, чаго не атрымоўвае. Усё павінна адбывацца ў духу любасці да дзіцяці, у разуманні катэгорыямі яго дабра.

Што значыць абапіраць выхаванне на фундаменце любасці? Паспрабую гэта паказаць у некалькіх заўвагах, неабавязкова прадуманых да канца:

- 1) Першым прынцыпам персаналістычнага выхавання ёсць догма, што дзіця – гэта асоба, асоба непаўторная. Дабро дзіцяці павінна быць спакмянём маёй першай цікавасці, асноўнай мэтай маіх выхаваўчых захадаў. Не ведаюць гэтага пед'інжынеры, якія хочучь прышчапіць дзіцяці навывкі тых або іншых паводзінаў, а выхаваньнік-персаналіст дзіцё проста любіць.
- 2) Асобай, непаўторнай і вартай асаблівай любасці ёсць таксама і слабейшы вучань, або вучань, што прыносіць найболей праблемаў у выхаванні. Гэта не слухна, калі такі вучань – спакмень як бы меншай любасці настаўніка. У нейкім сэнсе павінна быць наадварот. Успрыманне дзіцяці як непаўторнай і каштоўнай асобы пацвердзіла ў апошнія гады развіццё педагогікі дзяцей-інвалідаў.
- 3) У выхаванні, што абапіраецца на любасць, зусім інакш рэагуецца на зло, чым у пед'інжэнерыі або пермісіўнай педагогіцы. Пед'інжынер, убачыўшы зло, проста злуецца і хоча прымусіць паправу. Той, хто выхоўвае бясстрэсва, крыху падобны да цёткі, якая так моцна любіць свайго пляменніка або пляменніцу, што ёй не замінаюць іх загань або яна нават імі захапляецца. Паспрабую паказаць персаналістычную паставу на канкрэтным прыкладзе. Сямігадовы хлопчык цудоўна грае на піяніна. Усе цёткі ў захапленні: “Як ён прыгожа грае!” А яго настаўнік, хоць таксама цешыцца, што хлопчык мае здольнасці і працавітасць, аднак паказвае, што яшчэ варта паправіць і над чым папрацаваць. Настаўнік любіць больш мудра. Карацей кажучы,

персаналістычнае выхаванне, якое абапіраецца на любасць, фармуе мудрую (мудрасцю прасякнутай любасцю) рэакцыю на выступак або загану свайго выхаванца.

- 4) Іншае таксама стаўленне гэтых трох выхаваннікаў да сябе самога. Пед'інжынер не зважае на тое, кім ён ёсць, ён толькі павінен рэалізоўваць праграму аўтарытарнай педагогікі. Таксама пермісіўны выхаваннік можа не бачыць прычынаў, з якіх яму асабіста трэба было б пільнавацца дэкалогу. Толькі персаналістычны выхаваннік імкнецца помніць, што вельмі важна тое, кім ёсць я сам. Айцы Царквы пыталі: ці любіш Ты запраўды дзяцей, якіх выхоўваеш, калі не ўмееш любіць сябе самога? Ад таго кім ёсць Ты, які выхоўваеш, залежыць тое, як выхаваш, ад гэтага залежыць праўда тваёй педагогічнай працы. Персаналістычнай педагогіцы чужы панятак выхаванніка як знака пры дарозе, што падказвае, дзе трэба ісці; персаналістычны выхавальнік імкнецца сам быць павадыром, які таксама ідзе туды, куды вядзе сваіх выхаванцаў.
- 5) Тры нашыя выхаваннікі розняцца акрамя таго стаўленнем да непаўторнасці дзіцяці. Пед'інжынер накідвае свае (а часцей загаданыя зверху) пагляды і стылі паводзінаў. Пермісівіст лічыць, што хай будзе так, як будзе. Персаналістычны выхаваннік імкнецца задзеіць уласную актыўнасць дзіцяці, будаваць яго самастойнасць, нутраную аўтэнтычнасць. Я паспрабую паказаць гэта на прыкладзе з Евангелля. Успомнім як Ісус перадаваў вучням праўду, што Ён ёсць Запраўдным Богам, Сынам Спрадвечнага Айца. Ён не рабіў урачыстых выразаў твару, не ўводзіў асаблівага настрою. Проста спытаўся: “За каго людзі ўважаюць Сына Чалавечага? А вы за каго Мяне ўважаеце?” Выявілася, што гэтая вера была ўжо, прынамсі, у Пётры, хоць яшчэ яе складана было сфармуляваць. Божы Выхаваннік зрабіў яе выразнейшай і каб яна прагучала. Менавіта ў гэтым сэнс персаналістычнага выхавання. Калі я люблю дзіцё, калі люблю яго як асобу, то імкнуся палегчыць яго нутранае развіццё, вучыць яго актыўнасці, самастойнасці, удзелу ў грамадскім жыцці. Дзякуючы гэтаму дзіця запраўды закараняецца ў найважнейшых вартасцях і ніколі ўжо не будзе цаніць нешта або думаць нейкім спосабам, бо настаўніца нешта сказала, а толькі таму, што само ўбачыла, а настаўніца дапамагла яму ўбачыць.

Хіба найважнейшым заданнем педагогікі, якая абапіраецца на любасць, ёсць навучанне гэтай любасці. Я асабіста ніколі не забуду моманту, калі тата ўсведаміў мяне, што мама – гэта таксама чалавек. Ведама, дзіця – эгацэнтр, к

таму спантанна бачыць у сваёй маме асобу для абслугоўвання яго. Нехта павінен паказаць дзіцяці, што мама таксама мае свае патрэбы, што можа быць стомленай, што цяпер можа менавіта яно павінна ёй служыць. Менавіта ў гэтым сэнс таго, як вучыцца любіць. Вучыцца любіць – гэта таксама давесці дзіцяці, што любіць – часамі значыць перамагаць сябе самога, што любіць у некаторых сітуацыях можа нават значыць невыкананне таго, чаго Ты ад мяне чакаеш, бо я Цябе люблю.

айцец Яцэк Салій – дамініканец, прафесар дагматычнай тэалогіі, выкладнік універсітэту імя кардынала Стэфана Вышыньскага, каталіцкі публіцыст, душпастар настаўнікаў.

айцец Віктар Данілаў

УПЛЫЎ ХРЫСЦІЯНСТВА НА СІСТЭМУ ВЫХАВАННЯ

1. ЗНАЧЭННЕ ХРЫСЦІЯНСТВА Ў МАРАЛЬНЫМ ВЫХАВАННІ

Значэнне хрысціянства палягае найперш у маральным выхаванні чалавека. Відавочным яскравым пацверджаннем гэтай тэзы можа паслужыць прыклад паводзінаў людзей у двух уяўных натоўпах. У адным натоўпе кожны чалавек думае пра тое, каб яму не наступілі на нагу, а ў іншым кожны чалавек думае, як бы яму не наступіць на нагу суседа. У якім натоўпе будзе меней траўманых ног? Натуральна, што ў другім натоўпе пакрыўджаных людзей будзе менш. Чаму? Бо ў другім натоўпе кожны чалавек кіруецца зычлівасцю да свайго суседа – да свайго бліжняга.

Але ці проста кожнаму чалавеку быць зычлівым і ўважлівым да свайго бліжняга? Што можа матываваць зычлівасць чалавека да свайго бліжняга? Асабістая карысць? А калі не карысна – адразу зычлівасці няма! Пачуццё доўгу, абавязку? Але памянёныя памкненні недастаткова моцны матыў, каб заўсёды прымусяць чалавека паводзіць сябе належна.

Пацвярджае гэта і наступны прыклад. Маладая дзяўчына прачынаецца з раніцы. Яна павінна ўставаць, каб ісці на працу. Выпраўляцца на працу – гэта яе мус і абавязак. Яна можа ўзняцца з ложка, бо чалавек мае свабоду выбару сваіх дзеянняў, гэтак званую свабоду волі. Але пры спробе зрэалізаваць уласную свабоду выбару: уставаць ці яшчэ паляжаць, ёю авалодваюць пакуты, бо ёй не хочацца вылазіць з цёплага ложка. Ёй так хочацца яшчэ крыху паляжаць, “пакунежыцца”. І яна застаецца ляжаць, пастанавіўшы страчаны час скампенсаваць пазней, каб не спазніцца на працу - адмовіцца ад сняданку.

Вьяўляецца, што ўсведамлення свайго абавязку і свабоды волі недастаткова, каб хацець і магчы ісці на працу. Але тут прыходзіць маці дзяўчыны і паведамляе ёй прыемную навіну: да яе дахаты прыйшоў яе каханы хлопец. І дзяўчына лёгка, радасна, без усялякіх пакутаў пакідае пасцель, бяжыць да свайго каханага.

Чаму ж дзяўчына, якая надумала не мучыць сябе развітаннем з ложкам дзеля выканання свайго абавязку, раптам змяніла свае паводзіны, што зрабіла яе вольнай ад ляюты, ад пакуты, выкліканай мусовасцю ўставаць? – Каханне. Значыцца, **гарантаваць зычлівае стаўленне да бліжняга можа толькі любасць да яго.**

Але як можна любіць свайго бліжняга, калі ён такі “агідны”? Бо чалавек чалавека любіць за нейкія дасканаласці і з удзячнасці. Але пры бліжэйшым

знаёмстве людзі звычайна расчароўваюцца адзін у адным, бо ідэальных людзей, як паказвае жыццё, папросту няма.

Але як кажа апостал Ян “Бог ёсьць любоў” (1 Ян.4:8), а значыцца, Ён любіць па-іншаму, чым чалавек. **Бог любіць, бо не можа не любіць, бо такая Яго прырода: Ён ёсьць любасць.**

І калі чалавек злучаецца з Богам, то ён пачынае браць удзел у прыродзе Бога і любячы Бога прыпадабняецца да Бога (бо **запраўдная любасць заўсёды прыпадабняе таго, хто любіць, да таго, каго любяць**). Бо, як кажа апостал Павал “А хто злучаецца з Госпадам, ёсьць адзін дух (з Госпадам)” (1 Кар.6:17). І тады чалавек робіцца здольным любіць свайго бліжняга. Але што значыць любіць свайго бліжняга, калі ён “непрыемны”? Гэта значыць любіць яго розумам і воляй (сэрца любіць не прымусіш). **Такая любасць называецца зычлівай любасцю.** І такой любасці паддастаткам, каб у тлумным натоўпе хацець не наступаць свайму суседу на нагу. І хрысціянства вучыць людзей такой любасці ў двух заповедзях Хрыста “і: любі Госпада Бога твайго ўсім сэрцам тваім, і ўсёю душой тваёю, і ўсім розумам тваім, і ўсёй моцай тваёю,- вось, першая заповедзь!...і другая падобная да яе: любі бліжняга твайго, як самога сябе” (Мк. 12:30-31).

Але любасць да Бога павінна апярэджваць любасць да бліжняга, бо толькі любасць да Бога робіць нас здольнымі некарысліва любіць свайго бліжняга.

Сіла, якая робіць нас здольнымі да гэтага называецца ласка асвятляльная (прасвяда), і ёсць не што іншае, як наш удзел у прыродзе Бога ад нашага духовага адзінства з Богам.

Калі ў Старажытнай Рымскай імперыі паганін спытаў у апостала Пятра: антычная Грэцыя дала свету мастацтва і філасофію, антычны Рым даў свету праўнасць (ад Рымскага права) і сілу, а што вы, хрысціяне, даеце свету? – апостал Пётр адказаў: **а мы прыносім у свет любасць.** У гэтых словах апостала Пятра – галоўныя сэнс і значанне хрысціянства. Няма аніводнай рэлігіі ў свеце, якая б зрабіла ў гэта большы ўнёсак.

2. ПРА МУСОВАСЦЬ ХРЫСЦІЯНСКАЙ АСВЕТЫ

Навошта патрэбна хрысціянскае асветніцтва. Яно патрэбнае не толькі таму, што мае вялікае значанне ў маральным выхаванні, на што звярталася ўвага вышэй. Яно патрэбнае, галоўным парадкам, яшчэ і таму, што хрысціянства вучыць нас: галоўнае – імкнуцца не да карыслівасці ці задавальненняў, альбо да свабоды, як самамэты, а **найгалоўнейшае ў жыцці – спасцігнуць праўду.** Вось што кажуць пра тое Хрыстос і апостал Павал:

1) «пазнаеце праўду, і праўда зробіць вас вольнымі» (Ян.8:32).

2) «Шукайце-ж перш царства Божага і праўды Яго, а тое ўсё (*маецца на ўвазе матэрыяльнае забеспячэнне*) прыложыцца вам (Мц.6:33).

3) апостол Павал кажа : "Бо вы к волі пакліканы, браты; каб толькі воля ваша не была сродкам для цела" (Гал.5:13).

4) "дзе Дух Гасподні, там свабода" (2Кар.3:17).

Але што такое праўда? **Праўда – гэта адпаведнасць паміж розумам і рэчаіснасцю.** Калі веды нашага розуму адпавядаюць рэчаіснасці, то гэта называюць лагічнай праўдай. Але існуе яшчэ анталагічная праўда ("онтас" у перакладзе з грэцкае мовы – быццё). Такой праўдай называюць **адпаведнасць рэчаіснасці задуме Божага розуму, задуме Створцы –Інжынера Сусвету.**

Просты прыклад ілюструе нам панятка анталагічнай праўды: інжынер вынайшаў машыну і выканаў яе канструкцыю ў рысунках з тлумачальнай інструкцыяй для рабочых, якія ў цэху павінны яе зрабіць. Машыну зрабілі, але яна не працуе. Чаму? Бо яна – яе рэчаіснасць не адпавядае задуме інжынера. Нешта падобнае і з рэчаіснасцю, якую ствараюць людзі. Наша рэчаіснасць кепская: мы жывем і пакутуем, бо наша жыццё не адпавядае задуме Бога, які стварыў нас і сусвет. Мы парушаем матэрыяльныя, біялагічныя і маральныя законы, якія дадзеныя нам Богам.

Галоўнай прычынай такога нашага непаслушэнства волі Бога была наша ўпэўненасць у яго нябытнасці. Нам цвердзілі, быццам Бога няма, мы гэтаму верылі і таму не ведалі, што **ёсць анталагічнай праўдай, ці, па-іншаму, адпаведнасці рэчаіснасці задуме Бога.** Адпаведна, для добрага жыцця мы павінны ісці паводле волі Божай. А для гэтага мы павінны яе ведаць. Менавіта разуменне анталагічнай праўды дае нам гэтае веданне. **Хрыстос кажа пра сябе "Я і дарога, і праўда, і жыццё."** (Ян. 14:6). **Ён праўда, бо Яго рэчаіснасць (паводзіны) адпавядаюць задуме Божай, і таму Ён ёсць дарогай да святасці і да вечнага жыцця.**

Крыніцамі сучаснага атэізму ёсць:

а) Няведанне праўдаў веры з прычыны працяглай забароны на рэлігійную асвету, абмежавання ўсялякай рэлігійнай дзейнасці.

б) Маральная запсаванасць грамадства і нежаданне мяняць звыклы лад (дакладней, бязладдзе) грэшнага жыцця, які здавальнае гардасць, пачуццёвасць, спажывецкія звычкі і норавы.

в) Вонкавыя прычыны (уплывы наваратаў атэістычнай агітацыі, беднасці і інш.)

Духовае жыццё вернікаў часцяком пасіўнае з прычыны неразумення хрысціянства, ад яго няведання, ад нежадання яго ведаць ад пераканання, што актыўнае рэлігійнае жыццё будзе замінаць камфортна і заможна жыць у сваё задавальненне. Звычайныя людзі здольныя да простага ўспрыняцця рэлігійнай

праўды з слоў хрысціянскага казанніка. Зусім не так з многімі адукаванымі людзьмі. Для іх рэлігійная праўда і дабро не відавочныя, бо **яны да гэтага часу ляжаць у палоне рознага кшталту антырэлігійных тэорыяў** і таму для іх патрэбная рэлігійная асвета. Больш таго, нават для вернікаў, хрысціянаў з адукаваных слаёў насельніцтва, ёсць патрэба рэлігійнай асветы, бо спазнанне дасканаласцяў Бога памнажае нашую любасць да Яго. Любасць сваім парадкам развівае ў чалавеку яго прыпадабненне Богу і рэлігійную актыўнасць.

Якой жа павінна быць рэлігійная асвета?

1) Вялікае значанне для яе мае якасць і ровень выкладніцкіх кадраў да іх духовага і маральнага выхавання. Дагматычнае і маральнае багаслоўе павінна выкладацца вылучна духоўнымі людзьмі, якія маюць дастатковы містычны досвед надпрыроднага жыцця. Як не можа навучаць кахання той, хто сам яго не перажыў, так не можа казаць людзям пра надпрыроднае хрысціянскае жыццё той, хто не перажыў яго асабіста.

2) Рэлігійная асвета мусіць абапірацца на добрую веду Святога Письма з яго слухным тлумачэннем і ўжыццяўленнем. Вельмі важна злучыць навуку Царквы, якую яна выкладае, з тэкстамі Святога Письма. Можна рэкамендаваць наступную схему выкладання навуку хрысціянскай Царквы:

а) што падае ў даным пытанні Святое Письмо?

б) што падае ў даным пытанні хрысціянская Царква?

в) што падае ў даным пытанні здаровы розум і навука? (бо чалавечая душа – хрысціянка).

У маральнай тэалогіі варта паказаць дамэтнасць, псіхалагізм, ці адпаведнасць духовым патрэбам чалавека і карыснасць настановаў хрысціянскае навукі. Каротка пазнаёміць з крытыкай праціўнікаў хрысціянскай Царквы і разбіць гэтую крытыку.

3. КАТЭХЕТЫКА (МЕТОДЫКА НАВУЧАННЯ РЭЛІГІІ – ПАЧАТКІ)

Навучальны матэрыял складаецца з біблейнай і царкоўнай гісторыі, катэхізісу і літургіі.

Біблейная гісторыя - паводле чарговасці першы спакмень вывучэння, бо **Боская навука пачынаецца з гістарычных фактаў**.

Суадносіны рэлігійных спакмянёў у катэхетыцы: гісторыя Царквы, літургіка і катэхізіс не вывучаюцца як асобныя дысцыпліны, а вывучаюцца на тле Біблейнай гісторыі.

Усялякае спазнанне пачынаецца з пачуццяў. Таму на пачатку падаецца канкрэтны матэрыял для ўздзеяння на ўяўленне праз назіранне і паказванне

дзеям адпаведных рэчаў, гістарычных фактаў і дзеянняў. Абстрактныя паняткі лягчэй усведамляюцца праз прыклад, аповяд, падабенства, супоры, прыпавесці, прыказкі і прымаўкі.

Пільна патрэбна пры навучанні карыстацца навуковымі фактамі, якія пацвярджаюць праўды веры. У навучанні ісці ад канкрэтнага да агульнага, ад ведамага да няведамага, ад простага да складанага. Улічваць век і кемлівасць вучняў. Паўтараць ужо пройдзенае. **Заўжды памятаць, што даванне ведаў павінна следаваць у рэчышчы выхавання веры.** Улічваць індывідуальнасць вучняў. Індукцыйны метады навучання спалучаць з дэдукцыйным метадам.

Лекцыі павінны складацца з наступных этапаў: рыхтоўлі, выкладання тэмы, тлумачэння, скарыстання ў жыцці.

-Рыхтоўля абуджае цікавасць да тэмы, яна павінна ісці ў звязку з ужо ведамым.

-Выкладанне вядзецца наступным метадам: ад пачуццяў да паняткаў. Ад аповяду да ўсведамлення тэкстаў катэхізісу.

-Тлумачэнне мае на мэце даць разуменне прўды, што замыкае:

а) развіццё панятку праўды (суадносіны з іншымі паняткамі, раскладанне на часткі);

б) тлумачэнне тэксту (незнаёмых выказаў, разбіранне складанага меркавання);

в) довады праўды на падставе Святога Пісьма, Святога Падання і разумовых змеркаванняў;

г) адпорнасць крытыцы (ускосная і скразная)

д) **ужыццяўленне на практыцы.**

Пажадана найважнейшыя тэксты катэхізісу завучваць напамяць. Прыкладам, малітвы, песні, лёгкія цытаты з Святога Пісьма, галоўныя праўды веры, Боскія і царкоўныя прыказанні, галоўныя грахі, таямніцы.

Для ўкаранення хрысціянскіх праўдаў у жыццё пільна патрэбна ўмацаванне вучняў у хрысціянскіх дабратлівасцях. Для гэтага трэба абуджэнне ў дзецях рэлігійных пачуццяў і матываў дзеянняў, прыняццё добрых напраў і пастаноў.

айцец Віктар Данілаў – уніяцкі протапрэсвітар з Гародні, дэкан грэцка-каталіцкай царквы на Беларусі, аўтар шматлікіх тэалагічных працаў, у савецкі час – дысідэнт, палітычны вязень.

Янка Трацяк

СОЦЫУМ, НАЦЫЯНАЛЬНАЯ СВДОМАСЦЬ, ХАРАКТАР

Праблема нацыянальнай свядомасці заўсёды паўстае тады, калі востра ставіцца пытанне нацыянальнага выбару, нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, сцвярджэння нацыянальнай ідэі і патрэбы нацыянальнага адраджэння, бо, менавіта, нацыянальная свядомасць ёсць натхняльнай, стваральнай і рухальнай сілай на шляху рэалізацыі духоўнага досведу нацыі ў агульным культуратворчым працэсе. З іншага боку, праблема нацыянальнай свядомасці – гэта заканамерная праблема імперскай палітыкі ў стаўленні да нацыянальных патрэбаў нацыянальных меншасцяў сваёй краіны альбо суседніх народаў.

Беларуская нацыя як соцыум вынішчалася за апошнія стагоддзі рознага кшталту таталітарнымі сістэмамі. Вынікам такой акупацыйнай палітыкі стала пагроза існаванню беларусаў як у духоўным сэнсе, так і ў фізічным. Зараз ідзе чарговая спроба анексіі – Беларусь далучаюць да Расеі. Адпаведна адбываецца інтэнсіўная апрацоўка менталітэту жыхароў Беларусі на ўсіх чатырох роўнях псіхікі¹.

У тэарэтычным аспекце можна гаварыць пра нізкі, альбо высокі роўні нацыянальнай свядомасці, але, як паказвае практыка, нацыянальная свядомасць альбо ёсць, альбо яе няма. У практыцы нізкі роўень такой свядомасці раўназначны яе адсутнасці.

Нацыянальная свядомасць – гэта праява нацыі – вышэйшай ступені самаарганізацыі этнасу (народу), заканамерны вынік гістарычнага і культурнага развіцця. Сёння, паводле стану нацыянальнай свядомасці насельніцтва Беларусі, няцяжка вызначыць ступень самаарганізацыі таго ж насельніцтва. Гаварыць пра нацыянальную ідэю сёння можна толькі на роўні абстрагавання, але не ў плане яе рэалізацыі: яна адсутнічае на роўні нацыянальнай свядомасці, яна адсутнічае на роўні дзяржаўнай палітыкі, што прыводзіць нацыю ў канчатковым выніку да вынарадаўлення – нацыя не шукае свой шлях, каб знайсці сваё прызначэнне, каб выканаць свой абавязак, сваю гістарычную і культурную місію, якая наканавана гісторыяй, прыродай, чалавецтвам, сусветам, Богам...². Народ пры такім становішчы не мае магчымасці рэалізаваць свой духоўны і прыродны патэнцыял. Ён адчувае сябе зяблікам, якога вось-вось могуць выгнаць з уласнага гнязда. Такі народ асуджаны на знікненне. У яго няма нагоды да аптымізму. Перспектыва можа з'явіцца толькі тады, калі будзе зроблены

¹ Больш падрабязна гл.: Падгол У. Менталітэт сучаснага насельніцтва Беларусі: структура і трансфармацыя// Беларуская нацыянальная ідэя, Мінск, 2000, с. 249-261.

² Трацяк Янка. Рэлігія як фактар нацыянальнай свядомасці// Беларускія свядомасць, мова, гісторыя на зломе стэрэатыпаў, Шчэцін, 2001.

свядомы паварот да нацыянальнага, калі будзе ўпэўненасць у тым, што ніхто не крапе твайго гнязда.

Нацыянальная свядомасць – гэта ўласцівасць нацыі, але два гэтыя паняткі не варта было б атаясамляць адзін з другім. Нацыянальная самасвядомасць можа быць вызначана як своеасаблівая сістэма ўяўленняў, пачуццяў і ведаў этнічнай супольнасці людзей (у тым ліку і яе асобных індывідаў) аб сваёй "кроўнай" прыналежнасці да пэўнай нацыі, гістарычным шляху апошняй, а таксама аб саміх сабе, сваім месцы і ролі ў жыцці роднага народу. Фармаванне нацыянальнай самасвядомасці адбываецца звычайна на падставе ўсведамлення людзьмі свайго агульнага паходжання (ад адных "бацькоўскіх каранёў"), адчування непарушнай, прыродна-генетычнай "звязанасці" з роднай зямлёй, гісторыяй свайго краі, а таксама самабытнасці культуры, мовы, нацыянальнага характару, менталітэту і інш³. Нацыянальная свядомасць – гэта ў першую чаргу патрэба душы, адчуванне супольнай прыналежнасці да свайго народу і свайго краю як прыналежнасці да Боскага Універсуму; гэта свой патрыятызм, для якога характэрны глыбокія перажыванні нацыянальнай годнасці, нацыянальнай вартасці, нацыянальнага гонару.

Звернем увагу на некаторыя перадумовы, якія непазбежна вядуць да страты нацыянальнай свядомасці, з усімі вынікаючымі акалічнасцямі. Зразумела, найбольш спрыяе такому зыходу каланіяльная палітыка да заваяваных народаў, палітыка, якая найперш імкнецца пазбавіць народ яго гісторыі і нацыянальнай культуры, яго самабытнасці, адметнасцяў нацыянальнага характару, палітыка, якая імкнецца падмяніць тыя нацыянальныя каштоўнасці, якія фармуць светагляд і ментальнасць народу; па іншаму, прымусяць думаць і рабіць так, як гэта камусці выгодна. Усё гэта у сацыяльным аспекце моцна ўплывае на псіхічны стан чалавека (чыгтай народу) асабліва ў таталітарным грамадстве; робіць яго інэртным, пасіўным, абыякавым, што вельмі нагадвае таго, хто страціў сэнс жыцця. Не трэба быць прарокам, каб прадбачыць нікчэмны скон такога чалавека і такога народу. Але, дзеля таго, каб утрымаць пэўны кантынгент працаздольнага рэсурсу, неабходна змяніць сэнс жыцця людзей, вытравіць іх духоўнасць праз адсутнасць магчымасці асэнсавання свайго "я" і самаспазнання; стварыць сваю мадэль у іх свядомасці на роўні біялагічнага існавання і інстынкту самазахавання. Умоўна гэты працэс можна назваць духоўнай кастрацыяй. Такім чынам "кастраваны" народ няздольны да самастойнага дзяржаўна-палітычнага і культурнастваральнага акту. Адсюль – настальгія па "саюзам", пошукі шляхоў па-за межамі сваёй этнадуховай прасторы, сляпое і свядомае прысабечванне чужога ў якасці свайго, альбо дабраахвотнае і радаснае адмаўленне ад свайго на карысць чужога, прымыканне да "гаспадара" больш аўтарытэтнага і моцнага. У адрозненне ад замбавання і манкурніцтва, духоўная кастрацыя падводзіць да ўсведамлення самымі ж сваёй нікчэмнасці, як нацыянальнай, так і чалавечай. Зразумела, што

³ Дубянецкі С.Ф., Дубянецкі Э.С. Цяжкі шлях да адраджэння. Брэст, 1997, с. 59.

супрацьдзеіць такому разбуральнаму працэсу, можа толькі народ, якому ўласцівыя шматлікія складнікі нацыянальнай свядомасці.

Згаданая разбуральная палітыка спараджае наступныя з'явы:

Гістарычнае забыццё (няпамяцтва) – вынік мэтанакіраваных дзеянняў імперскай дзяржавы ў дачыненні да паняволеных, альбо каланіяльных народаў з прычыны поўнага палітычнага і культурнага падпарадкавання і залежнасці, асіміляцыі, выкарыстання народу ў якасці рабскай сілы, а тэрыторыі – у якасці – пляцдарму, альбо калідору, альбо іншага сродку, патрэбнага пры пэўных геапалітычных і эканамічных мэтах.

У канцы 19 - пачатку 20 стст., беларуская нацыянальная ідэя ўсё ж выжыла. Дзякуючы самаахвярнай працы многіх беларускіх дзеячоў з'явіліся першыя беларускія перыядычныя выданні, а трохі пазней, кнігі па беларусістыцы (В. Ластоўскі, Я. Карскі, М. Шчакаціхін, М. Гарэцкі, А. Луцкевіч, А. Смоліч, А. Станкевіч і іншыя), што вяло да абуджэння гістарычнай памяці народу. Тады ж адначасна ворагамі беларушчыны робяцца захады з мэтай фальсіфікацыі і замоўчвання запраўднай беларускай гісторыі і культуры. Галоўнае – прынізіць ролю беларусаў у кантэксте еўрапейскай гісторыі, а то і ўвогуле, выкрэсліць іх з гістарычнага кантэксту, а культурныя каштоўнасці рассачыць паводле культураў іншых народаў (расейцаў, палякаў, летувісаў (літоўцаў)). Найбольш характэрныя нацыянальныя праявы зводзяцца да прымітывізму і нікчэмнасці: мова – халопская, вера – мужыцкая, народ – хамскі. Характэрная ў гэтым сэнсе моўная рэформа 1933 году – знішчэнні адметнасцяў беларускай мовы з мэтай набліжэння яе да мовы расейскай. Нельга не пагадзіцца з Міколам Ермаловічам, які неяк сказаў, што “калі мову народу нельга знішчыць, то яе можна зрабіць такой, што сам народ будзе саромецца на ёй размаўляць”. А так рабілася не толькі з мовай. Ствараўся адпаведны стэрэатып мыслення наконт таго, што беларусы не рабілі гісторыі, ніколі не мелі сваёй культуры, што яны, наагул, да нічога не здольныя. Усё гэта стварала штучныя перашкоды на шляху да нармалізацыі нацыянальнай свядомасці і спараджала наступную, не менш шкодную з'яву ў соцыуме – нацыянальны нігілізм.

Нацыянальны нігілізм – агульнае адмаўленне нацыянальных каштоўнасцяў і аўтарытэтаў нацыі: а) беларуская культура не мае нічога самабытнага: альбо польскія ўплывы, альбо расейскія; б) беларуская мова – слэнг, набор слоў з іншых моваў – мова грубая, бедная, нераспрацаваная, непрыгожая (беларускія лінгвісты толькі тым і займаліся, што шукалі ў беларускай мове паланізмы, расеізмы, германізмы і розныя іншыя “ізмы”, замест таго, каб пашукаць беларусіцызмы ў гэтых замежных мовах); в) беларусы ніколі не мелі сваёй дзяржаўнасці (а ці была калі такая дзяржава – Беларусь?) і заўсёды ад кагосці залежалі; г) у нас няма карысных выкапняў і выхаду ў мора – г. зн., мы не можам быць самастойнай дзяржавай; д) у нас няма асобаў сусветна-культурнага значання: адзін Францішак Скарына і той друкар (заўважце не філосаф, не тэолаг, не бібліст, не літаратар, не мовазнаўца), вялікалітоўскія князі не

беларускія – літоўскія, Т. Касцюшка і К. Каліноўскі – польскія паўстанцы, Ф. Багушэвіч – мужыцкі паэт і таксама паляк, бо каталік, БНР – “кучка” нацыяналістаў, якія “рваліся” да ўлады, ёсць яшчэ Купала, Колас, Багдановіч, але хіба ж можна іх параўнаць з Пушкіным, Дастаеўскім, Талстым... Адсутнасць помнікаў і, наагул, належнага ўшанавання аўтарытэтаў і герояў нацыі: Ф. Скарыны, К. Каліноўскага, Ф. Багушэвіча, В. Ластоўскага, А. Станкевіча і дзесяткаў іншых, з каго можна было б браць прыклад моладзі – таксама праява нацыянальнага нігілізму. З іншага боку, услаўленне і ўшанаванне памяці чужынцаў: Суварова, Пушкіна, Леніна, Маркса, Горкага – можна разглядаць і як нацыянальны нігілізм, і як праяву каланіяльнай палітыкі. Нацыянальны нігілізм з часам дэградуе і набывае ўласціваці нацыянальнага цыннізму, нянавісці, ад чаго застаецца адзін крок да генацыду тых, хто яшчэ захаваў нацыянальны адметнасці. Гістарычнае забыццё і нацыянальны нігілізм фармуе ў сацыюме чарговую негатыўную з’яву – комплекс нацыянальнай непаўнавартасці.

Комплекс нацыянальнай непаўнавартасці: мы народ маленькі, нічога не варты ні ў культурна-гістарычным, ні ў палітычным, ні ў эканамічным плане; нам гістарычна наканавана быць разам з больш моцнымі дзяржаўнымі утварэннямі... і губляць нам няма чаго... ды і наагул, хто мы такія, каб прэтэндаваць на штосці сваё, на штосці большае...

На падставе такой “нацыянальнай” палітыкі ствараўся вобраз беларускага народу, як народу непаўнацэннага, недалужнага, няздольнага ні да самаарганізацыі, ні да ўжыццяўлення канкрэтных практычных захадаў; народу няздарнага, забітага, цёмнага, асалавелага – а такім народам трэба кіраваць, а каму ж кіраваць, як не “старэйшаму брату”. Дарэчы, такім народам і кіраваць значна лягчэй. Фармаванню комплексу нацыянальнай непаўнавартасці спрыялі і тыя ацэнкавыя характарыстыкі, якімі шчодро “абдорвалі” беларускі народ яго суседзі.

Нацыянальны характар. Паводле найбольш пашыранай у Расеі характарыстыкі беларусаў у 19 ст. вынікала, што “Белоруссы смиренный, трудолюбивый народ, только вялый и безпечный. Торговлю всю они уступили евреямъ, промысловъ почти никаких не выдумали и занимаются лишь земледелием, отчасти лесным промысломъ, да немного пчеловодствомъ. Между темъ земля у нихъ плохая, а удобряютъ ее нечемъ, такъ какъ скота до крайности мало. Поэтому въ житье-бытье белоруссовъ отовсюду выглядываетъ бедность: изба черная. въ избе дымно и грязно, на ногахъ лапти, на плечахъ грубое серое сукно, хлебъ съ мякиной, скотъ все мелкій, тощій. Такою бедностію въ особенности отличается Витебская губерня, гдѣ почти изъ года въ годъ бываетъ общій голодъ. Белоруссы славянскаго племені, они искони русскіе, православные, и языкъ ихъ мало отличается отъ великорусскаго, немного лишь мягче. Но Западный край былъ долгое время подъ властью поляковъ и только около ста летъ, какъ возвращёнъ Россіи. Оттого тамъ остались ещё некоторые польские обычаи, и въ речи белорусской

нередко слышатся польскія слова⁴. Не менш цікавая характарыстыка падаецца ў падручніку і пра летувісаў: “После белоруссовъ, самый многочисленный народъ в Западномъ крае – литовцы. Они населяютъ большую половину Ковенской и Виленской губерніи и отчасти Гродненскую, поэтому три эти губерніи называются литовскими. Когда-то они составляли особое княжество, сильное и могучее, которое даже овладело Белоруссіей и др. русскими областями. Потомъ Литва соединилась съ Польшею, а летъ около ста назадъ присоединена къ Россіи, вместе съ захваченною литовцами русскою землею... Большинство ихъ, подобно белоруссамъ, живетъ бедно: въ бревенчатыхъ избахъ, безъ трубъ, нередко вместе съ телятами, кроликами, гусями, курами, ходять въ лаптяхъ, питаются плохо. Только *жмудины*, что населяютъ Ковенскую губернію, ближе къ границе, живутъ богаче: у нихъ хорошіи скотъ, избы высокія, чистыя и съ трубами, а вокругъ избъ небольшие садики и даже цветники. У литовцевъ свой особый языкъ— литовскій, но многіе изъ нихъ забыли его и говорятъ по-русски, либо по-польски”⁵. Цікавыя тагачасныя характарыстыкі беларусаў і з польскага боку: “Беларус на погляд неказісты, карэнасты, сярэдняга росту, ня вельмі лоўкі, мае валасы светлыя, вочы шэрыя, глыбока асаджаныя, твару (відаць, галаву – Я. Т.) круглую, па большай часці асалавелую, а разам з гэтым ён цяжкі, лянівы і нехлямяжны. Ня глядзя на гэта, беларус бязмерна вытрывалы, ня менш цвёрды, але робіць усё і гаворыць з растаноўкай, памалу, паводле прыказкі: “памаленьку – далей станеш” (“Наша ніва”. 1912, № 8). Падамо яшчэ адну цытату, хіба што для параўнання нацыянальнага менталітэту, каб засведчыць, як жа самі беларусы параўноўвалі сябе з іншымі народамі: “Бачым лёгка, паэтычны і вольны як веснавы вецер характар француза, – цяжкі, на выгляд непаваротлівы, кіраваны заўсёды розумам і карысцяй характар немца; бачым плянавы, неўгамонны ў гандлёвых інтарэсах і таксама павольны і заўсёды абдуманы характар англііца; мы ўглядаемся такжа штодня на хітры, баязлівы, крыху гультаяваты, загнаны, кіруючыся карысцяй і халодным рахункам наш беларускі народ. Народ гэты сваім характарам розьніца ад лёгкага, самахвальнага, жывога і прыемнага характару паляка, ад шырокага, бойкага і рагатага характару задзіракі-расейца, ад задумчывага, павольнага, а падчас і вясёлага характару ўкраінца...”⁶. Усіх бачым рознабакова, толькі сябе бачым з пазіцыі нацыянальнай непаўнавартасці. І зусім не хвалюе тое, што пра нас падумаюць іншыя, калі мы так пра сябе гаворым? Наўрад ці такая самаіронія можа паспрыяць росту нацыянальнай свядомасці, але гэта ўжо асаблівае нацыянальнае характару: пра ўсіх – добра, пра сябе – паводле стэрэатыпу. Калі ўжо гутарка пайшла пра беларускі характар, то варта было б згадаць, на нашу думку, больш аб’ектыўнае яго пазнанне ў вызначэнні Янкі

⁴ Пуциковичъ Ф.Ф. Географія для народныхъ и другихъ элементарныхъ училищъ. Издание 14-е, С-Петербургъ, 1893, с.53-54.

⁵ Пуциковичъ Ф.Ф. Географія для народныхъ и другихъ элементарныхъ училищъ. Издание 14-е, С-Петербургъ, 1893, с. 54-55.

⁶ Rygor Kl-icz. Narodnaść i wojny. Bielarus, 1914, № 50.

Станкевіча: “Беларус кемны, быстры, борзда арыентуецца, вельмі здольны да вышшых перажываньнеў душэўных, ён лёгка працінаецца абстрактнымі ідэямі, лёгка захапляецца паэзіяй і мастацтвам, ён наагул даволі пачуцьцёвы і не матырыялісты, – гэта ўсе рысы славянскія. А – з другога боку – натура Беларуса глыбокая, трывалкая, ўздэрглівая, ён станаўкі, упорысты і вельмі адпорны на ўсякі націск, даволі скрытны, ня лёгка праяўляецца (трэба зь Беларусам доўга пажыць, каб яго пазнаць). – гэта рысы тыпу балтыцкага. Да рысаў балтыцкіх трэба аднесці і тое, што Беларус ня ўспыхвае й ня выбухае, на’т ня борзда загараецца, але, угарэўшыся, гарыць доўга, гарыць унутры на’т тады, калі знадворку здаецца згаслым. На вайне Беларус супакойна-адважны. З гледзішча Паляка Беларус супакойны й маўклівы, а з гледзішча Ліцьвіна, ён руплівы і гаваркі”⁷.

Паводле стэрэатыпу, які паўтараецца усімі замежнымі і айчыннымі даследнікамі, найбольш тыповымі станоўчымі рысамі характару беларуса ёсць талерантасьць (цярплівасьць) і працавітасьць. Вельмі спрэчнае пытаньне з нагоды пазітыўнасьці беларскай талерантнасьці і працавітасьці, а калі яшчэ згадаць, што беларусы памяркоўныя, спагадлівыя, пакорлівыя, вынослівыя, шчырыя, дабразычлівыя, спакойныя, ураўнаважныя, рахманьня, ціхія, то складаецца ўражаньне, што не народ гэта, а племя пакліканых, ды і толькі. Дарэчы, усякаму працадаўцу былі б даспадобы такія вось паслухмяныя ды цягавітыя работнікі (ці рабы?). У якасьці негатыўных фактараў характару вызначаецца пасіўнасьць, апатычнасьць, рабская пакорлівасьць, схільнасьць да кампрамісаў, замкнутасьць, недаверлівасьць, няўпэўненасьць, неадважнасьць і г.д. Але як станоўчыя, так і адмоўныя якасьці беларусаў, па сутнасьці, не супярэчаць і не актывізуюць супрацьвагу альбо супрацьдзеянне той палітыцы, якая вымывае з іх свядомасьці апошнія нацыянальныя прыкметы.

У якасьці дапаможнай інфармацыі рэкамендуем звярнуцца да наступнай літаратуры:

Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветагляду. - Мн., 1993.

Беларусіка - Кн. 1-3 - Мн 1993-1994.

Дубянецкі Э. С. Унікальны мэнталітэт беларусаў// Беларуская думка. 1994. № 12.

Дубянецкі Э. С. Беларускі нацыянальны характар: спробы даследаваньня // Адукацыя і выхаваньне. 1995. № 5. С. 29-39.

Дубянецкі Э.С. Таямніцы народнай душы. - Мн., 1995.

Грыцкевіч В. Гісторыя, самасвядомасьць, этнас// Маладосць. 1994. № 3-4

Жураўлёў В. П. На шляху духоўнага самасцвярджэньня. Мн., 1995.

Конан У. Беларускае нацыянальнае Адраджэньне: Аналіз паняцця// Звязда. 1992. 6 лют.

⁷ Др. Я. Станкевіч. Крыўя-Беларусь у мінуласьці, Менск, 1942.

Кулажэнка Л. Я. Краязнаўства ў выхаванні нацыянальнай самасвядомасці студэнтаў// Фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці студэнтаў. Мн., 1993. С. 11-12.

Культурная спадчына ў фарміраванні нацыянальнай свядомасці народа: Матэрыялы да навукова-тэарэтычнай канферэнцыі. Мн., 1994.

Лозка А. Беларусафобія — гэта хвароба, якую трэба лячыць// Нар. газ. 1994. 14-16 мая. с. 2.

Лыч Л. Беларуская нацыя і мова: Літаратурна-гістарычныя нарысы. Мн., 1994.

Лыч Л. Нацыянальная самасвядомасць беларусаў: дэградацыя і адраджэнне// Літаратура і мастацтва. 1990. № 15—17.

Мікуліч Т. М. Мова і этнічная самасвядомасць. Мн., 1996.

Мяльгуі А. Фальклор, рок і нацыянальная свядомасць// Беларусь. 1992. № 12. С. 16-17.

Салееў В. А. Нацыянальная самасвядомасць і мастацкая культура. Мн., 1990.

Філякоў У. Нацыянальная інтэлігенцыя і самасвядомасць беларусаў: канец XIX – пачатак XX ст. // Мастацтва. 1994. № 2. С. 2-4.

Шамякіна Т. Вытокі нашай самасвядомасці // Роднае слова. 1993. № 8.

Што трэба ведаць кожнаму беларусу? / 36. артыкулаў М. Міцкевіча, Я.Лёсіка і інш.

<p>Янка Трацяк – кандыдат гістарычных навук, культуролаг, рэлігіязнавец. Працуе выкладнікам катадры беларускай культуры Гарадзенскага дзяржаўнага ўніверсітэту імя Янкі Купалы.</p>
--

Пшэмыслаў Фенрых

РЭЛІГІЙНЫ ЎПЛЫЎ НА ГРАМАДСКІЯ І ПАЛІТЫЧНЫЯ ЗМЭНЫ Ў Польшчы ПАСЛЯ 1975 ГОДУ

Уводзіны

Ці мажлівае станоўчае развіццё грамадства без асяродкаў, што дзейюць паводле рэлігійных, хрысціянскіх натхненняў? Я сцвярджаю, што не: добра успрынятае і перажытае хрысціянства стварае паставы ахвярнасці, дае адвагу, навучае салідарнасці. Брак хрысціянскіх вартасцяў ў грамадстве спрыяе развіццю эгаістычных, аграмадскіх і антыграмадскіх паставаў. Ці польскія асяродкі каталіцкай інтэлігенцыі мелі нейкі ўплыў на грамадскія і палітычныя змены ў Польшчы апошняга дваццаціпяцігоддзя? Сцвярджаю, што так: заангажаванасць гэтых асяродкаў была вялікай, іх прадстаўнікі бралі ўдзел, і вельмі актыўны, у гістарычных падзеях гэтага часу, а канчатковы вынік пераменаў мае выразны адбітак гэтага ўдзелу. Ці досвед гэтых заангажаванняў можа быць прыдатным на Беларусі, дзе сітуацыя істотна розніцца ад польскай сітуацыі другой паловы мінулага стагоддзя? Гэта ацаніць можа толькі беларускі чытач. Я спадзяюся, што польскі досвед будзе добрай падставай для ўласных, беларускіх разважанняў. Спадзяюся таксама, што гэтыя досведы, узнікшыя ў цалком каталіцкіх асяродках, прыдадуцца для творчага пераасэнсавання ў умовах значна больш разнастайнай паводле веравызнанняў Беларусі. Дадам на пачатку вельмі важную для мяне заўвагу: хрысціянства дае станоўчыя для грамадства вынікі толькі тады, калі разумеецца па-сапраўднаму, а не як этыкетка. Нямала шкоды ў Польшчы чынілі і робяць асобы і асяродкі, што афішуючы сваю прыналежнасць да Царквы, насамрэч паводзяць сябе не адпаведна яе навучанню.

Тут я хачу распавесці гісторыю грамадскага заангажавання каталіцкай інтэлігенцыі ў польскія змены апошняга дваццаціпяцігоддзя, а асабліва ў 1975 – 1990 гады. Гэта будуць хутчэй асабістыя ўспаміны, чым усебаковы аналіз. Заангажаванне і яго сапраўдныя вынікі яшчэ чакаюць свайго аб'ектыўнага даследніка. Каталіцкая інтэлігенцыя была складаным для азначэння асяродкам, а асобы, што выразна дэкларавалі сябе каталікамі, цягам ўсяго перыяду камунізму адлучаліся ад уплыву на грамадскае жыццё, нават у вельмі мясцовым маштабе¹. Ці мелі яны, такім парадкам, практычную мажлівасць уплываць,

¹ Некалькі шчэцінскіх прыкладаў: Міхал Плятэр-Зыберк, які пазней стаў адным з закладальнікаў, а пасля трагічнай смерці патронам Шчэцінскага клубу каталікоў, быў звольнены з пасады дырэктара

а таксама падрыхтоўвацца да выканання асноўных грамадскіх функцыяў? Гэта трэба даследваць. Ні ў якім выпадку я не прэтэндую на аб'ектыўнасць – насуперак, гэта будуць вельмі суб'ектыўныя ўспаміны, суб'ектыўнізм якіх вынікае з і цяпер вельмі эмацыйнага перажывання старых спрэчак, спадзяванняў, расчараванняў. Таму ідэя артыкулу такая – узгадаць падзеі з апошніх дваццаціпяці год асабіста, як успамін. Полем для назірання будзе перад усім Шчэцін і шчэцінскія асяродкі, адначасова звязаныя з падобнымі асяродкамі ў Польшчы: паміж іншым у Варшаве, Кракаве, Познані, Гажове Велькапольскім. Узгадваючы, я хацеў бы выклікаць пытанні пра мажлівасць выкарыстання польскага досведу на Беларусі. Я спадзяюся, што Чытачом гэтага тэксту будзе беларускі настаўнік, такім парадкам інтэлігент, што выходзіць маладых беларусаў. Я ўяўляю яго сабе асобай настолькі ж улюбёнай у беларускую і культуру, як я ў польскую. Зычу, каб чытанне гэтага тэксту было не толькі чытаннем гістарычных успамінаў з суседняга краю. Спадзяюся, што мой Чытач увесь час будзе задаваць сабе пытанне, а як гэта б адбывалася ў нас, у Беларусі? Як змяніць твая польскія ідэі, каб яны сталіся прыдатнымі для нас? Спадзяюся таксама, што нашыя беларускія Чытачы спытаюць польскіх партнёраў пра мажлівасці распачынення сумесных дзеянняў. Знайсці такіх партнёраў, напэўна, не будзе складана.

АСЯРОДКІ КАТАЛІЦКАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫ

Як даць азначэнне панятку “каталіцкія асяродкі інтэлігенцыі”? Гэта зрабіць не проста, тым больш, што каталікам не дазвалялася фармальна задзіночвацца. Выняткам былі Клубы каталіцкай інтэлігенцыі – камуністычныя ўлады дазволілі аднак заснаваць толькі пяць клубаў на ўсю краіну. Таварыства „Рах” і Хрысціянскае грамадскае таварыства здаваліся быць спробай камуністаў раскалоць Касцёл з сярэдзіны – адзінай іх заслугай прызнавалася толькі выдаванне каталіцкіх кніжак. Такім парадкам, дзе маглі збірацца групы адукаваных каталікоў, дзе магла адбывацца грамадская дыскусія, адкуль мог ісці ўплыў на грамадскія падзеі? Ніжэй я пералічу чатыры колы – але я перакананы, што іх лічбу трэба

чыгуначанага дэпо за занадта выразную каталіцкую паставу, мажліва таксама за дзейнасць у сямейнай кансультацыі; Эварыст Валігорскі, пазнейшы міністар транспарту, быў звольнены з пасады дырэктара чыгуначнага дэпо за тое, што адважыўся публічна вітаць біскупа ў парафіяльным касцёле; Мечыслаў Устасяк, пазнейшы сенатар РП, а цяпер старшыня Акцыі Каталіцкай у Шчэцінска-Каменскай архідыяцэзіі, быў адсунуты ад выкладання ў Шчэцінскай палітэхніцы, не дапушчаны да абароны доктарскай дысертацыі ні ў якім польскім вучылішчы – праца была напісаная. Аўтар гэтых словаў за ўдзел у пілігрымках быў адхілены ад выкладання і з пасады асістэнта Вышэйшай педагагічнай школы, а пазней зусім звольнены, бо трымаўся занадта блізка да студэнтаў.

пабольшыць. Паўстаўшы ў палове 70-х гадоў моладзевы рух аазісу² ў 80-х гадах нарадзіў сваё дарослае адгалінаванне: *Аазіс сем'яў – Хатнюю царкву*. Які быў уплыў гэтага асяродку, які гуртаваў таксама ў значнай ступені каталіцкую інтэлігенцыю, на грамадскія справы? Ці не з гэтага кола нарадзілася і пазнейшае Таварыства каталіцкіх сем'яў³? Гэта толькі адзін прыклад асяродкаў, пра якія я не кажу...

СТУДЭНЦКІЯ ПАСТАРСТВЫ І ЗНАКАМІТЫЯ ПАСТАРЫ

Для мяне 70-я гады – гэта час знакамітых пастараў, што ў сваё пастарства ўкладалі ўсё больш патрыятычных элементаў – у Гданьску і Любліне, а пазней і Вроцлаве служыў дамініканін а. Людвік Вішнеўскі, у Кракаве знаныя былі а. Томаш Паўлоўскі і а. Ян Андрэй Клачкоўскі, таксама дамінікане, яшчэ марыянін а. Адам Банецкі, варшаўскі дамініканін а. Яцэк Салій, які, працуючы ў Акадэміі каталіцкай тэалогіі, ездзіў з рэкалекцыямі і выкладамі па ўсёй Польшчы, у Гажове кс. Вітальд Анджэўскі стварыў моцнае пастарства студэнцкай, ліцэйскай і працоўнай моладзі. Прыклады можна множыць: кс. Зянкевіч у Вроцлаве, айцы Йоахім Бадэні, Конрад Гэйма і Ганор'юш Кавальчык у Познані, - гэта толькі некаторыя з іх.

У Шчэціне надалей было моцнае асяроддзе выхаванцаў а. Уладыслава Сіўка, што пад канец 60-х гадоў пад націскам камуністычных уладаў быў пераведзены на іншае месца, і ў хуткім часе памёр. З ксяндзоў хрыстусоўцаў моцны асяродак пакінуў пасля сябе кс. Гжэгаж Окрой. У палове 70-х з'явіўся ў Шчэціне іншы вядомы езуіт а. Губерт Чума. Спіс пастараў, якія ў той час зрабілі значны ўплыў на студэнтаў і выпускнікоў вуня можна значна пашырыць.

Пастарствы спакваля пераўтвараліся ў месцы інтэнсіўнай дыскусіі на грамадскія, радзей непасрэдна палітычныя тэмы. У 70-х гадах былі папулярнымі “пастарскія трыбуны” і дыскусіі з удзелам спецыялістаў. Яны адбываліся ў вялікіх залях пры касцёлах, часамі непасрэдна ў касцёлах, а сэнс быў перадусім у сустрэчы вядомых па нешматлікіх каталіцкіх часопісах публіцыстаў з публікай, якая мела мажлівасць не толькі слухаць разважанні, але і задаваць пытанні, выказаць свае меркаванні⁴. Паступова гэтая ідэя развілася і пераўтварылася ў Тыдні хрысціянскай культуры – у 80-я на іх запрашалі таксама

² Заснавальнікам руху аазісу, неформальнай каталіцкай выхавальнай арганізацыі быў у 70-х гадах кс. Францішак Бляхніцкі. Аазісы займаліся рэлігійным выхаваннем ліцэйскай моладзі пры дапамозе харцэрскіх (скаўцкіх) метадаў.

³ Таварыства каталіцкіх сем'яў – гэта агульнапольская арганізацыя федэрацыйнага характару. У склад федэрацыі ўваходзяць аўтаномныя рэгіянальныя Таварыствы. Галоўная мэта таварыства – дапамога сем'ям, у 90-х гадах таварыства ўключылася ў палітыку ў межах Выбарчай акцыі Салідарнасць, даючы сваіх кандыдатаў у Сейм, гмінныя і павятовыя рады.

⁴ Баючыся правакацыяў пытанні найчасцей задаваліся на картках і (пасля некаторага адбору) чыталіся голасна ў мікрафон. Звычайна да мікрафону не пускалі выпадковых асобаў.

дзеячоў “Салідарнасці” 1980-81 гадоў. У Шчэціне першыя “трыбуны” адбываліся пры касцёле езуітаў і былі прысвечаныя сямейнай праблематыцы (натуральнае планаванне сям’і, аборты і антыкантрацэпцыя), паступова пераходзячы да грамадскай праблематыкі (этыка навучання, этыка працы). Незалежна ад падобных вялікіх спатканняў ў пастарствах адбываліся сустрэчы і дыскусіі ў меншых колах – прыкладам, аўтар гэтых словаў меў у Шчэціне і Гажове ад 1976 году па 1980-ы сталы цыкл сустрэчаў на тэму *Гісторыя Царквы і польскага народу*. Асабліва ўплывовымі я лічу ўсе нефармальныя дыскусіі ў падрыхтоўцы пастарскай работы – тут выходзіліся грамадскія і палітычныя дзеячы. Напрыканцы 70-х гадоў у пастарствах пачалі з’яўляцца малыя, нефармальныя часопісы, часта проста друкаваныя на машынцы ў колькіх дзесяткаў экзэмпляраў. У Шчэціне ў айцоў езуітаў такім спосабам з’явілася каля дваццаці нумароў часопісу “Карані” – працу над ім спынілі часы “Салідарнасці”, а аўтары часопісу перайшлі да стварэння прэсы Салідарнасці.⁵

ПІЛІГРЫМКАВЫ РУХ

На пачатку 70-х пачаў развівацца пілігрымкавы рух. Калі я ўпершыню ўдзельнічаў у варшаўскай пілігрымцы (у 1973), яна ўжо мела доўгую гісторыю – першы раз рушыла на Ясную Гару ў 1711 годзе і з таго часу адбывалася штогод, нават падчас гітлераўскай акупацыі. Новае значанне яна набыла на пачатку 70-х. Мабыць тады распачала сваю кар’еру студэнцкая група – славуная “сямнацатка”. Улады не згадзіліся пабольшыць колькасць студэнцкіх груп, таму засталася адна “сямнацатка”, падзеленая на шмат падгрупаў. У момант піку гэтых падгрупаў было больш за 30 з некалькімі дзесяткамі тысяч пілігрымаў!

Пілігрымка была месцам не толькі малітвы, але таксама і сустрэчы асяродкаў моладзевай інтэлігенцыі з усяе Польшчы. Яна была месцам дыскусіі, разважання, а таксама пэўнага супраціву камуністычным уладам, у пэўным сэнсе нават змагання. У палове дэкады камітэт “бяспекі” насылаў на пілігрымкі т.зв. *гіт-людзей* (тып бандыцкіх моладзевых субкультур таго часу), заданнем якіх была правакацыя авантураў і боек у пілігрымцы. Адказам арганізатараў было стварэнне групы парадку – каля 200 дужых хлопцаў пад кіраўніцтвам кс.

⁵ Аўтар гэтых словаў, адзін з рэдактараў “Каранёў” (не выкарыстоўвалі тэрміну “галоўны рэдактар”) ў 1980-81 гады выдаваў “Бюлетэнь НСПЗ “Салідарнасць” у Ваеводскай і гарадской грамадскай бібліятэцы. З нагоды ўгодак Канстытуцыі 3 траўня бібліятэчны асяродак выдаў разам са мной аднадзённік „Pro temoigia”, прысвечаны канстытуцыі і працы для незалежнасці. Ён карыстаўся вялікім попытам: бібліятэка выдала яго накладам каля 3 тысяч, а іншыя прадпрыемствы дадрукоўвалі (не пытаючыся згоды, як звычайна ў той час) наступныя тысячы. Ад чэрвеня 1981 як сябра прэзідыяму Кіраўніцтва рэгіёну НСПЗ “Салідарнасць” мы выдавалі разам з групай супрадоўнікаў бюлетэнь кіраўніцтва, які накладам 10 тыс. экз. па сістэме АВС разыходзіўся 5 разоў на тыдзень да ўсіх камісіяў на прадпрыемствах у рэгіёне. Да ўвядзення ваеннага становішча з’явілася 100 нумароў часопіса, 101 быў арыштаваны ў друкарні. Пачаткам усіх гэтых дзеянняў былі саіспленскія “Карані”...

Вітальда Анджэўскага з Гажова, якія мелі проста колькасна прыціснуць хуліганаў, не дапушчаючы правакацыяў.

Пілігрымкавыя спатканні набывалі ўсё больш міжнародны характар, бо да іх далучаліся студэнты з розных эўрапейскіх краінаў і нават з па-за Еўропы. Пачалося ад італьяскай і нямецкай (ФРГ) групаў, сенсацыяй стаў удзел бразільца, але асабліва важным, напэўна, было з’яўленне напрыканцы дэкады моладзі з Вугоршчыны, Чэха-Славацкіны і ГДР.

Пілігрымкавы рух развіваўся інтэнсіўна. На Заходнім памор’і з’яўляліся “малітоўныя вандроўкі”, малыя, у некалькі дзесяткаў асобаў, мясцовыя пілігрымкі. Малітва і спеў лучыліся з адказнасцю за зямлю, па якой ішла група. Падчас адной з такіх пілігрымак студэнцкая моладзь разам з жыхарамі мясцовай калгаснай вёскі паставілі вялікі крыж у Старгардзе Лобэскім. Варта дадаць, што ўсе гэтыя дзеянні не мелі характару апазіцыі супраць уладаў – гнеў камуністаў выклікаў хутчэй факт, што яны ствараліся самастойна, што з’яўляліся ўсё мацнейшыя асяродкі, у якіх ішлі разняволеныя гутаркі пра Польшчу і яе будучыню.

КЛУБЫ КАТАЛІЦКАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫ. ШЧЭЦІНСКІ КЛУБ КАТАЛІКОЎ.

Групы выпускнікоў і старэйшай інтэлігенцыі, што дзеілі пры пастарствах, рабілі захады па стварэнні ўласных таварыстваў. На жаль, пры ўсіх высілках у Польшчы да 1980 году існавала толькі пяць Клубаў каталіцкай інтэлігенцыі (у Варшаве, Кракаве, Вроцлаве, Пазнані і Торуні). Стварэнне новых клубаў стала мажліва толькі ў часы “Салідарнасці”.

Першая сустрэча па заснаванні клубу ў Шчэціне адбылася ўжо 30 жніўня 1980 году, а суаўтарам статуту быў Веслаў Хжаноўскі⁶. Ён адначасна працаваў над статутам Незалежнага самакіравальнага прафесійнага звязу “Салідарнасць”. Устаноўчы сход Шчэцінскага клубу каталікоў адбыўся на пачатку кастрычніка, а рэгістрацыя – на пачатку снежня 1980 году. Заснавальнікі прынялі іншую назву (не Клуб каталіцкай інтэлігенцыі) па некалькіх прычынах: хацелі прывабіць да клубу таксама працоўных і рамеснікаў, хацелі падкрэсліць адказнасць за горад і раён, у якім яны меліся дзеіць⁷. Першым старшынём клубу стаў Эдмунд Біліцкі, а віцэ-старшынём, адказным за праграму, Пшэмыслаў Фенрых.

⁶ Праф. Веслаў Хжаноўскі, праўнік, заснавальнік Хрысціянска-нацыянальнага задзіночання, у 1991 – 1993 маршалак Сейму РП.

⁷ Іншая назва была карыснай таксама ў часы ваеннага становішча. Адрозна старшыня быў выкліканы ў Ваяводскі аддзел па справах рэлігіі. Там дырэктар паказаў яму ліст з Варшавы з загадам спыніць дзейнасць Клубу каталіцкай інтэлігенцыі. Старшыня зрабіў здзіўлены выгляд:

- Чаму вы мне гэта паказваеце?
- Ну, бо вы – старшыня КІК?

Клубы былі месцам вельмі грунтоўных дыскусіяў на грамадскія, а пазней палітычныя тэмы. Яны былі з'яднанія з рухам “Салідарнасць”, давалі яму парады з галіны каталіцкага грамадскага навучання. Асабліва важную ролю яны гралі ў 80-я гады, калі паступова зноў сталі атрымліваць дазвол на дзейнасць (рэдка), або калі дзейнічалі як пастарствы пры парафіях. Шчэцінскі клуб каталікоў (адзіны не зачынены) арганізаваў харытатыўную дзейнасць, шырокую “працу над працай” (сімпозіумы па этыцы працы, у тым ліку адзін вялікі – агульнапольскі), Тыдні хрысціянскай надзеі. Гэтая апошняя ініцыятыва дазваляла рабіць сустрэчы ў духу надзеі на вяртанне спадчыны салідарнасці. У Тыдні у дольным і верхнім касцёле айцоў езуітаў у 1983 годзе бралі ўдзел тры тысячы асобаў. Камуністычныя ўлады пагражалі ліквідацыяй клубу, калі не будзе зменены старшыня, адказны за праграму.

Значанне Шчэцінскага клубу каталікоў у апазіцыйнай дзейнасці асяроддзя “Салідарнасці” і Грамадзянскага камітэту дамовы (ГКД) было прызнанае ў 1989 годзе, калі клуб атрымаў месца ў спісе кандыдатаў ад Салідарнасці ў сенат – яго заняў старшыня Эдмунд Біліцкі. Іншы кандыдат у сенат, Мечыслаў Устасяк, быў улучаны па рэкамендацыі ГКД. Ён таксама быў актыўным дзеячом ШКК.

Я не раз думаў, ці не было б добра, каб у Беларусі паўставалі асяродкі, якія пра грамадскія справы размаўлялі б, абапіраючыся на хрысціянскую сістэму вартасцяў? Ці не было б добра, каб гэтыя асяродкі былі экуменічнымі, ядналі рымскіх каталікоў, грэцкіх каталікоў, праваслаўных, пратэстантаў?

ГРАМАДСКАЯ РАДА ПРЫ ПРЫМАСЕ

Кс. прымас Юзаф Глемп заснаваў грамадскую раду пры прымасе ў снежні 1981 году. З Шчэціна ў першай кадэнцыі працаваў у ёй Пшэмыслаў Фенрых, у другой – праф. Севярын Вяхоўскі⁸. У Шчэціне бп. Казімір Майданьскі заснаваў Епархіяльную грамадскую раду. Заданнем радаў было прадстаўленне царкоўным ўладам інфармацыі пра грамадскае становішча ў краіне і епархіі, а таксама каментар становішча, прапановы шляхоў удзелу Царквы ў грамадскім жыцці. Але з-за браку іншых легальных месцаў рады пераўтвараліся ў месцы сустрэчы і важнай (вельмі ўпарадкаванай) дыскусіі пра грамадскія справы і дачыненні паміж Царквой і грамадскімі справамі. Голас Рады пры прымасе (а на мясцовым роўні епархіяльных радаў) уважліва выслухоўваўся. Заслугоўвае

- Не, - адказаў старшыня. – Я старшыня ШКК, а ў вас хіба няма загаду на спыненне дзейнасці такога таварыства?

У выніку ШКК быў адзіным у Польшчы клубам, што дзеіў ў час ваеннага становішча, і мог легальна працаваць. Увесь час аднак яго палохалі закрыццём.

⁸ Знакаміты шчэцінскі кардыёхірург, пазней рэктар паморскай медычнай акадэміі.

ўвагі факт, што пераважная большыня сябраў пазней занялі высокія пасады у ІІІ Рэчы Паспалітай.

ПЕРЫЯДЫЗАЦЫЯ

Да 1975 году дамінавала пастава “далей ад палітыкі” – добра яшчэ памяталі ў пастарствах рэпрэсіі за з’яўленне ў касцёле або на пілігрымках на Ясную Гару. У пазнаньскім студэнцкім пастарстве ўзгадвалі запламбаванае і зачыненае Камітэтам бяспекі фартэп’яна і сустрэчы з органамі пасля траўневых студэнцкіх пілігрымак на Ясную Гару. Таму дамінавала хутчэй заангажаванне культурнае і ўласна рэлігійнае, кажучы пра апостальства свецкіх і абавязак сведчыць пра Хрыста ў вучэльнях, на працы або па суседстве. Грамадская праблематыка пачала з’яўляцца ў палове дэкады. Першы палітычны пастулат, які я памятаю, тычыўся змены закону 1956 году, які дазваляў забіваць ненароджаных дзяцей. На жаль інфармацыя пра кракаўскі архіепархіяльны сінод⁹ не адразу дайшла да шчэцінскага асяродку – тым не менш матэрыялы з таго сіноду (асабліва тыя, якія тычыліся гэтых працы і апостальства на працы) даходзілі і рабіліся прадметам дыскусіі.

Пэраломным быў 1976 год, які прынёс дыскусіі над зменамі ў канстытуцыю ПНР (слаўнае ўпісанне сяброўства з СССР і кіроўнай ролі ПЗПП) і радамскія падзеі¹⁰. У Камітэце абароны працоўных і Руху абароны праў чалавека і грамадзяніна, а пазней таксама і Руху маладой Польшчы з’яўляюцца асобы з каталіцкіх асяродкаў. Разам з іншымі яны выкладаюць у Народным універсітэце, які пазней быў заменены Таварыствам навуковых курсаў¹¹. Пытанні пра шляхі развязання грамадскіх праблемаў усё часцей узнікалі на спатканнях студэнцкіх пастарстваў. Усё больш асобаў брала ўдзел у гэтых спатканнях – здаралася, што спатканні пераносілі з катэхітычных заляў у касцёл проста з-за недахопу месца для ўдзельнікаў. Асаблівым каталізатарам стаў пачатак пантыфікату Яна Паўла ІІ. Асяродкі каталіцкай інтэлігенцыі выразна ўспрынялі гэтую падзею як знак для сябе. Таму сталі расці чаканні адносна гэтых асяродкаў і іх аўтарытэт. Для ІІІчэціна важным аказалася таксама

⁹ Гэты Сінод ініцыяваў і распачаў арцыбіскуп кракаўскі таго часу Караль Вайтыла, скончыў яго ён ужо як Папа Ян Павал ІІ. Сінод стаўся цудоўнай мажлівасцю публічна дыскутаваць не толькі пра Каталіцкую царкву, але і пра ўсе справы Польшчы.

¹⁰ У чэрвені 1976 улады ўвялі падвышэнне коштаў на шэраг прадуктаў, што выклікала рэзкі грамадскі пратэст. Асабліва рэзкі выраз яны мелі ў Радаме, там была і найбольш жорсткая рэакцыя ўладаў – разам з выкарыстаннем зброі, шматлікімі арыштамі, збіццём і г.д. Для абароны радамскіх працоўных згуртавалася інтэлігенцыя – так з’явіўся славуці Камітэт абароны працоўных (КАП) з Яцакам Куранем і Адамам Міхнікам.

¹¹ Спатканні Народнага ўніверсітэту (у Польшчы ён называўся “пералётным”, бо мусіў хвацца ад уладаў) адбываліся па кватэрах і ў катэхітычных залах. Выклады чыталі найбольш знакамітыя польскія навукоўцы.

біскупства Казіміра Майданьскага, які быў здольны захавоціць да супрацы мясцовую эліту.

Без сумневу, трэба вылучыць 1980 – 81 гады – час “Салідарнасці”, у які асяродкі каталіцкай інтэлігенцыі ўлучаліся розным чынам: стваралі свае структуры (адным з першых паўстаў Шчэцінскі клуб каталікоў) і давалі кадры “Салідарнасці”. У 11-асабовым Прэзідыуме Кіравання рэгіёну заходняга Памор’я НСПЗ “Салідарнасць” было чацьвёра з заснавальнікаў Шчэцінскага клубу каталікоў¹².

Гады 1982 – 1989, часы ваеннага становішча, – гэта час інтэнсіўнай супрацы з падпольнай “Салідарнасцю”, намаганняў утрымаць “дух салідарнасці” і надзеі на поспех, захады пра дазвол на заснаванне часопісаў і клубаў. Грамадскія і пастарскія рады, што дзейнічалі пры прымасе і ў дыяцэзіях робяцца месцам выказвання поглядаў і памкненняў усёй “салідарнасцевай” часткі грамадства. Пастарствы людзей працы дзейнічалі як адкрытая, вонкавая форма, што хавала структуры падпольнай “Салідарнасці”. На пачатку гэтага перыяду на галоўны план выходзіла варшаўскае пастарства людзей працы, якое вёў кс. Ежы Папялушка. Пасля жорсткага забойства ксяндза Камітэтам бяспекі ў 1984 годзе, Св. Імшы за Бацькаўшчыну адбываліся па ўсёй краіне. У Шчэціне Пастарства людзей працы дзейнічала пры парафіі св. Станіслава Косткі.

Так як і для ўсёй краіны, і наагул для ўсёй Цэнтральнай Еўропы, пераломным стаў 1989 год – асяродкі каталіцкай інтэлігенцыі інтэнсіўна ўлучаюцца ў працэс пераменаў у краіне. Варта было б палічыць дэпутатаў у сейм і сенат з часоў „кантрактнага сейму”¹³, прааналізаваць іх дзейнасць, каб скласці сабе меркаванне пра ўплыў асяродкаў каталіцкаў інтэлігенцыі на пабудову III Рэчы Паспалітай. Каталікі падзяляюцца на розныя палітычныя групы, у гэтых асяродках распачынаецца вострая палітычная і ідэалагічная спрэчка. З КІК-аў паўстаюць розныя арганізацыі, часта без каталіцкай этыкеткі, бо царкоўны “дах” ужо перастаў быць патрэбным. Такім парадкам, дзеюць новыя арганізацыі, больш або менш злучаныя з Касцёлам. Ствараецца новы рынак каталіцкіх СМІ, з радыё і тэлебачаннем. Дзеячы Шчэцінскага клубу каталікоў удзельнічалі ў стварэнні Таварыства каталіцкіх сем’яў, Каталіцкай акцыі, таварыства сібіракоў...

¹² Мечыслаў Устасяк пасля пераходу Станіслава Вандавоўскага на пасаду віцэ-старшыні Краёвай камісіі НСПЗ “Салідарнасць” стаў віцэ-старшынём Кіраўніцтва Рэгіёну; акрамя таго ў Прэзідыуме КР са Шчэцінскага клубу каталікоў працавалі Ян Тарноўскі, Эварыст Валігорскі і Пшэмыслаў Фенрых.

¹³ У выніку нарадаў “круглага стала” у 1989 годзе пастанавілі, што 1/3 месцаў у сейме і ўсе ў сенате будуць занятыя ў выніку вольных выбараў – гэта быў сваеасаблівы грамадскі кантракт. Усе вольныя месцы ў сейме і 99 з 100 у сенате занялі прадстаўнікі “Салідарнасці”.

ПАДСТАВОВЫЯ ПРАБЛЕМЫ

Таксама як даследзінаў патрабуюць формы ўплыву каталіцкай інтэлігенцыі і іх дынаміка, так асаблівага аналізу патрабуе тэматыка, з якой асяродкі ўходзілі ў грамадскае жыццё. Аналізуючы дзейнасць Караля Вайтылы перад пантыфікатам, Джордж Вэйгель сцвярджае, што Вайтыла палічыў культуру найбольш выніковым шляхам абароны чалавека, асобы перад таталітарным рэжымам¹⁴. Ян Павал II казаў пра гэта непасрэдна на паседжанні ЮНЭСКА у 1980 годзе¹⁵. У гэтым сэнсе ўся дзейнасць гэтых асяродкаў, кожная незалежная творчасць і свабодная размова была супрацівам рэжыму, які хацеў татальна ахапіць чалавека, разбіць любыя грамадскія групы і пакінуць чалавека аднаго перад абліччам жahlівай машыны ўлады. Аднак у гэты перыяд на спатканнях і ў дзейнасці клубаў і пастарстваў з'явіліся тэмы непасрэдна палітычныя. Які быў іх рэальны ўплыў на тое, што адбывалася ў Польшчы? Якія тэмы сталіся спакмянём агульнаграмадскіх дыскусій, якія змянілі Польшчу канца стагоддзя, а якія не выйшлі за сцены катэхетычных залаў?..

ЖЫЦЦЁ І СЯМ'Я

У маіх успамінах першая выразна грамадская, і нават палітычная тэма тычылася абароны жыцця ненароджаных дзяцей. Яна тычылася закону 1956 году, які па-сутнасці дазваляў забойства зачатых дзяцей. Супраць гэтага закону каталіцкія асяродкі аргументавалі з двух бакоў: з аднаго – падкрэслівалі абсалютнасць заповету *не забі*, з іншага – паказвалі дэмаграфічныя наступствы крытычнага зніжэння нараджальнасці ў Польшчы. Каб выявіць драматычнасць становішча, яны арганізоўвалі пастарскія трыбуны і сямейныя кансультацыі, ладзілі сустрэчы і канферэнцыі, тэматычныя рэкалекцыі. У асяродку, якое пазней утварыла Шчэцінскі клуб каталікоў, узнікла ініцыятыва стварэння ў дыяцэзіі Дому самотнай маці, які б заняўся дапамогай маладым маці, якія не маюць дзе нарадзіць дзіця. Ён з'явіўся ў Карвае пад Шчэцінам.

Дзеянні па праблемах сям'і і жыцця ненароджаных набылі інтэнсіўнасць, калі ў Шчэцінска-каменьскую епархію прыйшоў кс. бп. Казімір Майданьскі. Ён быў заснавальнікам Інстытуту даследзінаў сям'і ў Ламянках пад Варшавай, сябрам прэзідыума Папскай рады па праблемах сям'і, адным з галоўных арганізатараў Сіноду біскупаў, прысвечанага справам сям'і – вынікам гэтага сіноду была паміж іншым адгартыцыя *Familiaris consortio*. Кс. бп. Майданьскі

¹⁴ George Weigel, Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II. Wydawnictwo „Znak” Kraków 2000. Гэтая думка праходзіць праз усе раздзелы, прысвечаныя кракаўскім часам Караля Вайтылы.

¹⁵ Jan Paweł II, W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO, Paryż, 2 czerwca 1980. W: Jan Paweł II, Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie. Rzym 1986

эфектыўна заахваціў шчэцінскую каталіцкую інтэлігенцыю ўлучыцца ў праграму ратавання польскай сям’і.¹⁶

Гэта тэма ніколі не перастала быць важнай для ні для шчэцінскага асяродку, ні для каталіцкай інтэлігенцыі ўсёй Польшчы. Паступова пераўтваралася ў канцэпцыю сямейнай палітыкі дзяржавы і самакіравання. На жаль яна была таксама заўсёды яблыкам разладу, якое паздзяляла не толькі людзей салідарнасці з людзьмі старога рэжыму, але і вяла да сваркаў у постсалідарнасцевых асяродках. Змаганне за жыццё працягваецца...

ПРАБЛЕМА КАТАЛІЦКАГА ЗААНГАЖАВАННЯ Ў ГРАМАДСКАЕ ЖЫЦЦЁ

Адначасна адбывалася дыскусія на тэму мажлівасці ангажавання каталікоў у палітычнае жыццё. Ці ўлучацца (таксама: ці можна запісацца ў ПЗПП, каб змяніць яе праз свой удзел), якім спосабам у палітычнае жыццё таталітарнай дзяржавы могуць улучацца каталікі? У другой палове 70-х практычна ўжо не было людзей, перакананых, што можна ў каталіцкім духу змяніць ПЗПП. Асобы, што жадалі рабіць кар’еру і усведамлялі, што без прыналежнасці да партыі гэта немажліва, часам запісваліся ў марыянеткавую Дэмакратычную партыю або адмаўляліся ад кар’еры. Ішла таксама спрэчка пра сэнсоўнасць існавання Дэпутацкага кола “Знак” – ці гэта шанец, каб голас каталіцкіх асяродкаў быў пачуты¹⁷, ці гэта легалізацыя неправамоцнай парламанцкай сістэмы? Спрэчка набыла асаблівую моц пасля 1982 году, калі па сутнасці прынялі, што нельга ўваходзіць ў амаль цалкам дамінаваны прасавецкімі камуністамі парламант, аднак з ахвотай публікавалі ў каталіцкай прэсе выступы паслоў з кола Януша Заблоцкага і Рышарда Бендэра, што пастанавілі прыняць камуністычную прапанову.

Пасля 1981 году ў асяродках каталіцкай інтэлігенцыі панавала перакананне, што свецкі каталік мае не толькі права, але і абавязак улучацца ў палітычнае жыццё, але адначасна, што нельга гэта рабіць у ўмовах, пакінутых таталітарнай сістэмай. Гэтыя асяродкі адназначна выступілі на баку Салідарнасці, аднак прызналі абавязковым супрацьстаць у грамадскай дыскусіі прыхільнікам рэжыму,

¹⁶ асабліва інтэнсіўна ў будаванне сямейнага кансультавання і абарону ненароджанага жыцця ўлучаліся сужонкі Зоф’я і Міхал Плятэр-Зыбэрк. Драматычны выступ Міхала на вальным сходзе НСПЗ “Салідарнасць” стаўся знаным у горадзе. На жаль, таксама і ў “Салідарнасці” былі моцнымі асяродкі непрыхільныя абароне жыцця і ўпарадкаванаму сямейнаму жыццю – улучаная ў выступ прапанова агульнага становішча не была прынятая на галасаванне. Міхал моцна гэта перажываў – некалькі дзён пазней памёр ад інфаркту. Падчас пахавання, што мела характар агульнахрысціянскай маніфестацыі, пусцілі па магнітафоне выступ Міхала.

¹⁷ Выступы паслоў не цэнзураваліся, што ў 80-я гг. з ахвотай выкарыстоўвала каталіцкая прэса.

якія кожную дзейнасць па-за сістэмай успрымалі як крымінал¹⁸. У дыскусіях пад час дзён хрысціянскай культуры уздымаліся праблемы палітыкі, адкідаліся камуністычныя азначэнні, падкрэсліваліся прынцыпы ўсеагульнага добра, салідарнасці і падтрыму. Усё больш выразна гучала пытанне: *Якую Польшчу мы хочам?*¹⁹.

Зразумела, што такія дзеянні і дыскусіі прывялі да таго, што каталіцкія асяродкі вельмі інтэнсіўна ўвайшлі пасля Круглага стала ў Грамадзянскія камітэты. Прыкладам, менавіта Шчэцінскі клуб каталікоў быў галоўным ініцыятарам стварэння Грамадзянскага камітэту дамовы Шчэцінскай зямлі, а першая сустрэча засноўцаў адбылося ў сутарэннях касцёлу езуітаў, дзе месціўся клуб.

ЗМАГАННЕ БЕЗ ГВАЛТУ

Асаблівай увагі вартае пытанне ўплыву каталіцкіх асяродкаў на форму пераходу Польшчы да дэмакратыі і незалежнасці. Ад паловы 70-х гадоў вельмі папулярнымі былі дыскусіі пра прынцып *non violence*, змаганне за вольнасць і права без выкарыстання гвалту, але з паготовасцю ахвяраваць сабой. Дыскусавалі пра постаці і дзейнасць Махатмы Гандзі і Марціна Лютэра Кінга, разважалі пра тое, наколькі суадносіцца з палітычнай дзейнасцю нагорная казань Ісуса, асабліва восем бласлаўленняў. Дэбаты былі не лёгкія – ставіліся драматычныя і контраверсійныя пытанні: палітыка павінна быць маральнай ці выніковай?²⁰ Вялікай папулярнасцю карысталася анталогія Яцака Салія ОР „Любоў да ворагаў у Польшчы”. Сам аўтар ездзіў з лекцыямі на гэтую тэму па ўсёй краіне. Трэба задаць пытанне, які ўплыў мелі ўсе гэтыя дыскусіі і дзеянні на мірны спосаб барацьбы “Салідарнасці” пад час жніўеньскіх штрайкаў, і пазнейшых, пад час ваеннага стану.

Тэма зноў падымалася Святым айцом у 1983 годзе пад час наступных пілігрымак у Польшчу. “Зло добром перамагай!” было гучным лозунгам, нагадваным ксяндзом Ежы Папялушкам.

У Шчэціне гэтая тэма падымалася ў пастарствах, а потым часта ў ШКК, асабліва інтэнсіўна пад час Тыдня хрысціянскай надзеі ў 1983 годзе.

¹⁸ Факты сведчылі таксама пра тое, што ўлады ўжо не да канца верылі ў паспяховаць сваёй прапаганды, таму пр. асобы, што раскідалі ўлёткі, атрымлівалі штраф за забруджванне гораду, а не за незаконную палітычную дзейнасць.

¹⁹ Докладна такія былі тэмы канферэнцыі і дыскусіі, ладжаных Шчэцінскім клубам каталікоў.

²⁰ Я памятаю, як пад час адной з дыскусіяў у запоўненым касцёле дамініканцаў у Вроцлаве адзін з удзельнікаў сцвердзіў, што палітыка – гэта напэўна дамен зла і падмацоўваў гэты тэзіс цытаваннем з Евангелля. Прытачыў тут урывак, што расказвае пра спакушэнне Ісуса шатанам. Дыскусант не ўзгадаў аднак, што выказанне пра панаванне над палітыкай сілаў зла належыць шатану, а Ісус ніяк яго не падцвердзіў...

ПРАЦОЎНАЯ ЭТЫКА

Напрыканцы 70-х і ў 80-х усё часцей уздымаліся праблемы працоўнай і прафесійнай этыкі. Адбывалася гэтая дыскусія ў межах студэнцкага пастарства, таму распачалася яна ад трыбуны пра этыку навучання, меўшай у Шчэціне дастаткова вялікую вядомасць, а множаньня матэрыялы шырыліся сярод студэнтаў. У часы “Салідарнасці” Шчэцінскі клуб каталікоў узяўся за арганізацыю дыскусіі на тэму працоўнай этыкі. Рэч у тым, што на камуністычна кіраваным прадпрыемстве працоўны быў “апануты” ў цесны карсет загадаў і пастаноў, але не ставала заахвочвання ці матывацыі да творчага, а адначасна і этычнага падыходу да пытання сваёй працы. Няма было паставаў проста “рабскіх”: я сумленны, бо мяне пільнуюць, няма нічога благага ў тым, каб падмануць назіральніка. Дзяржава робіць выгляд, што плаціць – я буду рабіць выгляд, што працую. Спроба разважання пра такія паставы падавалася правільнай. З іншага боку, моцна падкрэсліваліся абавязкі працадаўцы да працоўных – і менавіта з пункту гледжання этыкі. Таму і ладзілі трыбуны і сімпозіумы па этыцы і праблематыцы працы.

У часы салідарнасцевай вольнасці ўдзельнікі вялікай трыбуны на тэму этыкі працы запоўнілі велізарны касцёл Найсвяцейшага сэрца Ісуса, у ваенным становішчы і пасля яго заканчэння сімпозіумы ладзілі ў Машэве. Кульмінацыйнай падзеяй быў агульнапольскі сімпозіум, зарганізаваны ў сярэдзіне 80-х гадоў ў касцэле св. Станіслава Косткі. Падставовым матэрыялам, які быў выкарыстаны пад час тых прац, была выдадзеная ў 1981 годзе энцыкліка *Laborem exercens*.

САЛІДАРНАСЦЬ І ПАДТРЫМКА

Грамадскае і эканамічнае жыццё ў ПНР арганізоўвалася па марксісцка-ленінскіх прынцыпах. У другой палове 70-х (т.зв. позні Герэк) ужо цудоўна ведалі, што гэтая ідэалогія пацярпела поўнае фіяска. Таму існавала пільная патрэба знаходжання іншай ідэі, здольнай упарадкаваць грамадскае жыццё. У асяродках каталіцкай інтэлігенцыі ўзнікаў лозунг каталіцкай грамадскай навукі, у сэнсе не столькі як галіны навукі, а як палітычнай і грамадскай прапановы. Можна менш гэта разумелі ў 70-я гады, але на выбарах у 1989 годзе і наступных гэты лозунг ужо выразна гучаў, калі шмат кандыдатаў спасылаліся на каталіцкую грамадскую навуку як на сваю праграму дзеяння ў парламанце і мясцовым самакіраванні.

Цяжка сказаць, які быў сапраўдны ўплыў гэтай навукі на арганізацыю жыцця III Рэчы Паспалітай – гэта патрабуе дакладнага аналізу. Звярну ўвагу на два ключавыя пытанні, якія ўздымаліся на мяжы 70-80-х гадоў. Гэта былі два прынцыпы, што мелі кіраваць грамадскім жыццём: першы – гэта прынцып

салідарнасці, другі – прынцып падтрымкі. На маю думку, першы з’явіўся на штандарах, але яго поспех не адназначны, другі быў можа менш славуцы, але меў цудоўныя наступствы – на падставе яго ў Польшчы ўзнікла мясцовае самакіраванне.

У часох “першай Салідарнасці” асяродкі каталіцкай інтэлігенцыі (разам з Католіцкай царквой) падкрэслівалі думку, што Салідарнасць, будаваная толькі супраць нейкага, не можа мець канчатковага поспеху. На гэтую тэму дастаткова было артыкулаў²¹, дыскусіяў. Салідарнасць павінна яднаць людзей перад усім вакол нейкага добра. У дыскусіях прыгадвалі, што ў прынцыпе таталітарная сістэма імкнулася злучыць людзей толькі на падставе двух пачуццяў: страху і нянавісці, якія яна ўвесь час падтрымлівала. Салідарнасць не можа абапірацца на нянавісць, нават калі жаданне помсты, здаецца, мае ўсе падставы. Роздум над салідарнасцю вельмі ўзмацніла выдадзеная ў 1987 годзе энцыкліка Яна Паўла II *Sollicitudo rei socialis*. Мажліва тая грамадская дыскусія, што з’явілася ў каталіцкіх колах, нейкім спосабам паўплывала на з’яўленне “круглага стала”, а ў выніку мірнага пераходу ад камунізму да дэмакратыі. Сёння аднак выразна відаць, наколькі мала разумелася ідэя салідарнасці, і наколькі складаная яна ў практыцы дэмакратычнай дзяржавы. Прыкра гучыць сам выраз “постсалідарнасцевы лагер”...

Інакш было і ёсць з прынцыпам падтрымкі. У дыскусіях яго ўспрымалі перад усім як антыгэзіс таталітарнай дзяржавы і грамадства. У апошнім грамадзянін (падданы) павінен быў адзінотна існаваць перад абліччам дзяржаўнай махіны. У дэмакратычным грамадстве дзяржава праз цэнтральныя органы павінна падтрымваць меншыя структуры, не лезучы туды, дзе гэта абсалютна не трэба. Хутка зразумелі, што такі прынцып можа рэалізавацца праз мясцовае самакіраванне і багатую сетку таварыстваў і недзяржаўных арганізацыяў²². У шчэцінскіх асяродках дыскусіі пра прынцып падтрымкі былі інтэнсіўнымі – таму не выпадкова, што менавіта шчэцінская дэлегацыя на I Краёвы з’езд НСПЗ “Салідарнасць” прывезла праект рэформы самакіравання дзяржавы. Той праект знік і не адыграў ніякай ролі – аднак сам факт ёсць сведчаннем таго, як разумелася салідарнасць і падтрымка. Тэма ажыла з усёй сілай у 1988 годзе. У Камітэце пры Леху Валэнсу, які ўзнік у 1988 годзе, з’явілася група па справах мясцовага самакіравання²³ – за круглым сталом ён не меў ніякіх поспехаў, аднак пасля выбараў 1989 года выявілася, што менавіта гэтая рэформа была найбольш падрыхтаванай. Які ўплыў на яе мелі дыскусіі ў асяроддзі каталіцкай інтэлігенцыі?..

²¹ Por. np. Przemysław Fenrych, Niezależność, samorządność, solidarność. Miesięcznik „W drodze” nr 5/1981 s. 95n. Я не лічу, што мой артыкул у гэтай дыскусіі падставовы, бо не маю бібліяграфіі тых гадоў, дакладна аднак памятаю, што дыскусія на гэтую тэму мела месца. Таму гэта таксама трэба было б даследаваць.

²² У часох “першай салідарнасці” верылі таксама ў працоўнае самакіраванне – напэўна значна менш абгрунтавана. Пазней дастаткова хутка перамог прынцып прыватнай уласнасці як найлепшага здаўна матору эканамічнага развіцця.

²³ Старшынём групы быў праф. Ежы Рэгульскі; з Шчэціна сябрам групы быў Пшэмыслаў Фенрых.

ЗАКАНЧЭННЕ

90-я гады прынеслі новыя праблемы і новыя сітуацыі. Каталікі могуць цяпер гуртавацца практычна, як хочуць, ствараць і ўваходзіць у розныя структуры. Таму ўзнікаюць новыя праблемы, прыкладам ці могуць каталікі мець розныя палітычныя погляды? Ці правамоцна, каб адна з партыяў або выбарчых акцый карысталася акрэсленнем “каталіцкі”? Ці каталіцкая этыка мае шанцы на існасць у асяродках бізнэсу і палітыкі? Пытанні можна множыць – галоўным з іх для сённяшняга тэксту я лічу праблему сучасных заданняў каталіцкай інтэлігенцыі. Якім спосабам асяродкі гэтай інтэлігенцыі могуць паўплываць на будучыню Польшчы? І ці знойдуць яны (калі захочуць шукаць) партнёраў у хрысціянскіх асяродках Беларусі?

Пшэмыслаў Фенрых – настаўнік і журналіст, намеснік дырэктара па навучанні ў Шчэцінскім адукацыйным цэнтры, аўтар і кіраўнік шматлікіх адукацыйных польска-беларускіх праграмаў. Дзеяч “Салідарнасці” з 1980 году, адзін з кіраўнікоў заходнепаморскага звязу, у 1981-82 – палітычны вязень.

Змест

Прадмова (Пшэмыслаў Фенрых, Уладзімір Хільмановіч).....	3
Яцак Салій	
Тры антрапалогіі – тры педагогікі	5
Віктар Данілаў	
Уплыў хрысціянства на сістэму выхавання.....	17
Янка Трацяк	
Соцыум, нацыянальная свядомасць, характар	22
Пшэмыслаў Фенрых	
Рэлігійны ўплыў на грамадскія і палітычныя змены ў Польшчы пасля 1975 году	29